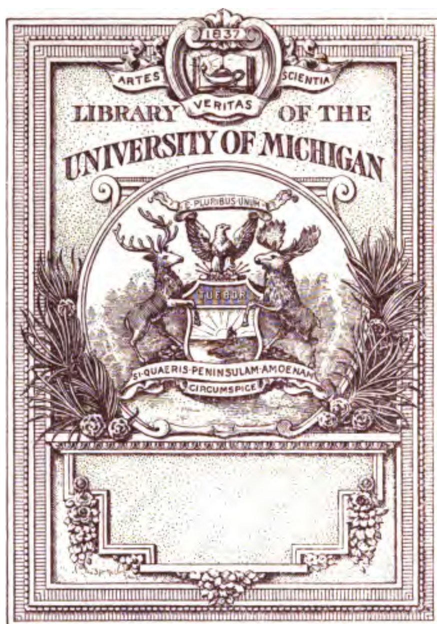

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

TEXT-AUSGABEN
griechischer und lateinischer Schriftsteller.

Aeneae *commentarius Poliorceticus.* Recensuit R. Hercher 1 M. 20. Pf.

Aeschinis *orationes.* Recensuit A. Weidner . . . . . 90 Pf.

Apollodori *bibliotheca.* Ex recognitione R. Hercheri . 1 M. 50 Pf.

Aristotelis *Πολιτεία Ἀθηναίων*, tertium ediderunt G. Kaibel et U. de Wilamowitz-Moellendorff . . . . . 1 M. 80 Pf.

Arriani *Anabasis Alexandri.* Edidit C. Sintenis . . 1 M. 20 Pf.

Babrii *fabulae.* Ex recensione Alfr. Eberhardi . . . . 75 Pf.

Bionis et Moschi *carmina*, rec. G. Hermannus . . 1 M. 50 Pf.

Callimachi *hymni et epigrammata*, ed. U. de Wilamowitz-Moellendorff . . . . 80 Pf.

Catulli *Veronensis liber ad optimos codices denuo collatos.* L. Schwabius recognovit . . . . 1 M. 50. Pf.

Ciceronis *orationes selectae XVIII.* Ex recognitione C. Halmii Vol. I. Orationes pro S. Roscio, in Q. Caecilium, in Verrem IV et V, de imperio Cn. Pompei in Catilinam continens. Editio II, curavit G. Laubmann . . . . 75 Pf.
Vol. II. Orationes pro L. Murena, pro P. Sulla, pro Archia, pro P. Sestio, pro Milone, pro Ligario, pro rege Deiotaro in M. Antonium I. II continens. Editio altera, curavit G. Laubmann . . . . 1 M. 80 Pf.

Cornelius Nepos *a* C. Nipperdeio recognitus . . . . 30 Pf.

Curti Rufi *historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt* E. Hedicke recensuit . . . . 1 M. 20 Pf.

Dinarchi *orationes III.* Edidit Th. Thalheim . . . . . 75 Pf.

Euripidis *fabulae.* Recognovit Ad. Kirchhoff. Vol. I. Alcestis. Andromacha. Bacchae. Hecuba. Helena. Electra 1 M. 50 Pf.
Vol. II. Heraclidae. Hercules furens. Supplices. Hippolytus. Iphigenia Aulidensis. Iphigenia Taurica . . 1 M. 50 Pf.
Vol. III. Ion. Cyclops. Medea. Orestes. Troades. Phoenissae. Anonymi. Rhesus . . . . 1 M. 80 Pf.

Eutropi *breviarium ab urbe condita.* Edidit G. Hartel . . 30 Pf.

Eutropi *breviarium ab urbe condita.* Recensuit H. Droysen 45 Pf.

Herodoti *historiae.* Edidit H. Stein. Vol. I. u. II. . à 2 M. 40 Pf.

Hesiodi *quae feruntur carminum reliquiae.* Edidit G. F. Schoemann 90 Pf.

Homeri *Odyssea.* Edidit A. Nauck. Pars I u. II . . . à 75 Pf.
Ilias. Edidit A. Nauck. Pars I u. II . . . . . . à 75 Pf.

Q. Horatii Flacci *carmina relegit et apparatu critico selecto instruxit* M. Hertz . . . . 2 M. 40 Pf.

Isaei *orationes*, ed. H. Buermann . . . . 2 M. 40 Pf.

Livi, T., *ab urbe condita libri.* Recognovit H. J. Mueller
Pars I. Libros I et II continens . . . . 60 Pf.
Pars II. Libros III et IV continens . . . . 60 Pf.
Pars III. Libros V et VI continens . . . . 60 Pf.
Pars IV. Libros XXI et XXII continens . . . . . . 60 Pf.
Pars V. Libros XXIII et XXIV continens . . . . . 60 Pf.
Pars VI. Libros XXV et XXVI continens . . . . . 60 Pf.

Luciani *opera*. Edidit J. Sommerbrodt. Vol. I. pars I. . 3 M.
Vol. I. pars II. . . . . 6 M.
Vol. II. pars I. . . . 6 M.
Vol. II. pars II. 5 M. 40 Pf.
Vol. III. . . . . . . 6 M.

Lycurgi *oratio in Leocratem*. Edidit Th. Thalheim. . 60 Pf.

Ovidius, P. Naso. Recensuit Otto Korn. Tomus II. Metamorphoseon libri XV. . . . . 90 Pf.

Phaedri *fabulae*. Fr. Eyssenhardt recognovit . . . . 30 Pf.

Pindari *carmina*. Edidit Tycho Mommsen . . . . . 90 Pf.

Plauti *comoediae*. F. Leo recensuit. Vol. I. Amphitruo. Asinaria. Aulularia. Bacchides . . . . 90 Pf.

Plinii Secundi, C., *naturalis historia* ed D. Detlefsen.
Vol. I: Lib. I—VI . . . . 1 M. 80 Pf.
Vol. II: Lib. VII—XV . . . 2 M. 25 Pf.
Vol. III: Lib. XVI—XXII . . 2 M. 25 Pf.
Vol. VI: Lib. XXIII—XXXI . 2 M. 25 Pf.
Vol. V: Lib. XXXII—XXXVII 2 M. 25 Pf.
Vol. VI: Indices . . . . 4 M.

Plotini *Enneades*. Recensuit H. F. Mueller. Vol. I. . . . 3 M.
Vol. II 4 Mk. 50 Pf.

Plutarchi *vitae*. Ediderunt C. Sintenis et R. Hercher.
Themistocles et Pericles . . . . 45 Pf.
Agis et Cleomenes. Tiberius et Gaius Gracchus . . 45 Pf.
Aristides et Cato maior . . . . 45 Pf.

Polybius Edidit F. Hultsch. Vol. I. Lib. I—III. Editio II. 4 M. 50 Pf.
Vol. II. Lib. IV—VIII. Editio II. 6 M.
Vol. III. Lib. IX—XIX . . . . 3 M.
Vol. IV. Lib. XX—XXXIV. Indices 3 M.

Publili Syri *sententiae* ed. A. Spengel . . . . 90 Pf.

Sallusti, C. Crispi, *Catilina Jugurtha historiarum reliquiae codicibus servatae*. Accedunt rhetorum opuscula Salustiana. H. Jordan tertium recognovit . . . . 1 M. 50 Pf.

Senecae L. Annaei, *libri de beneficiis et de clementia*. Ad. codicem Nazarianum recensuit M. C. Gertz. . . . . . 2 M. 40 Pf.
tragoediae recensuit F. Leo. Vol. I. Observationes criticas continens . . . . 1 M. 50 Pf.
Vol. II. Tragoedias et Octaviam continens . . . . 3 M.

Sophoclis *tragoediae*. Edidit A. Nauck . . . . . 1 M. 50 Pf.
Einzelne Stücke: Aiax. — Electra. — Oedipus Tyrannus. — Antigone. — Trachiniae. — Philoctetes. — Oedipus Coloneus . . . . à 30 Pf.

Tacitus, Corn., a G. Nipperdeio recognitus.
Pars I. Ab excessu divi Augusti libros sex primos continens 60 Pf.
Pars II. Ab excessu divi Augusti libros sex postremos continens 60 Pf.
Pars III. Historias cum fragmentis continens . . . 90 Pf.
Pars IV. Agricolom Germaniam dialogum de oratoribus continens. Accedit index nominum . . . . 90 Pf.

Valeri Flacci, *Argonauticon libri VIII*. Edidit C. Schenkl 1 M. 50 Pf.

Virgili P. Maronis, *Bucolica et Georgica*. Edidit Th. Ladewig. 45 Pf.
Aeneis. Editio II curavit P. Deuticke . . . 1 M. 50 Pf.

Xenophontis *opera*. Edidit C. Schenkl. Vol. I. Anabasis 90 Pf.
Vol. II. Libri Socratici . . . . 1 M. 20 Pf.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO CIVILI

COMMENTARII

EDIDIT

H. MEUSEL

BEROLINI
APUD WEIDMANNOS
MDCCCCVI.

COMMENTARIUS PRIMUS.

1. Litteris Caesaris consulibus redditis aegre ab his im-
petratum est summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu
recitarentur; ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari
non potuit. Referunt consules de re publica. Incitat L. Lentulus 2
consul senatum: rei publicae se non defuturum pollicetur, si
audacter ac fortiter sententias dicere velint; sin Caesarem respi- 3
ciant atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint tem-
poribus, se sibi consilium capturum neque senatus auctoritati
obtemperaturum: habere se quoque ad Caesaris gratiam atque
amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: 4
Pompeio esse in animo rei publicae non deesse, si senatus se-
quatur; si cunctetur atque agat lenius, nequiquam eius auxilium,
si postea velit, senatum imploraturum.

2. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur
Pompeiusque aberat, ex ipsius ore Pompei mitti videbatur. Di- 2
xerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, in-
gressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad
senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti et exercitus
conscripti essent, quo praesidio tutus libere senatus, quae vellet,
decernere auderet; ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in 3
suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa:
timere Caesarem ereptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius
periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur;
ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere mutatis rebus 4
sequebatur. Hi omnes convicio L. Lentuli consulis correpti 5
exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se
omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis a sua sententia
discessit. Sic vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis 6

amicorum Pompei plerique compulsi inviti et coacti Scipionis
sententiam sequuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum
7 dimittat; si non faciat, eum adversus rem publicam facturum
8 videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur
confestim de intercessione tribunorum. Dicuntur sententiae graves;
ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita [quam] maxime
ab inimicis Caesaris conlaudatur.

3. Misso ad vesperum senatu omnes, qui sunt eius ordinis,
a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius promptos atque in
2 posterum confirmat, segniores castigat atque incitat. Multi undique
ex veteribus Pompei exercitibus spe praemiorum atque ordinum
evocantur, multi ex duabus legionibus, quae sunt traditae a
3 Caesare, arcessuntur. Completur urbs militibus, comitium tribunis,
4 centurionibus, evocatis. Omnes amici consulum, necessarii Pompei
atque ii, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in senatum
5 coguntur; quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores,
dubii confirmantur, plerisque vero libere decernendi potestas
6 eripitur. Pollicetur L. Piso censor sese iturum ad Caesarem
item L. Roscius praetor, qui de his rebus eum doceant; sex
7 dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam
ab non nullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui
voluntatem senatus ei proponant.

4. Omnibus his resistitur omnibusque oratio consulis, Sci-
2 pionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris
incitant et dolor repulsae. Lentulus aeris alieni magnitudine et
spe exercitus ac provinciarum et regum appellandorum largitio-
nibus movetur seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur,
3 ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provin-
ciae atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine parti-
turum cum Pompeio arbitratur, simul iudiciorum metus atque
ostentatio sui et adulatio potentium, qui in re publica iudiciisque
4 tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris
incitatus et quod neminem dignitate secum exaequari volebat,
totum se ab eius amicitia averterat et cum communibus inimicis
in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis

tempore iniunxerat Caesari; simul infamia duarum legionum 5
permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam
dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

5. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate.
Nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur nec tribunis
plebis sui periculi deprecandi neque etiam extremi iuris inter-
cessionis retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur,
sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quod illi tur- 2
bulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis octavo denique
mense suarum actionum respicere ac timere consuerant. De- 3
curritur ad illud extremum atque ultimum senatus consultum,
quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione
omnium salutis senatorum audacia numquam ante descensum
est: dent operam consules, praetores, tribuni plebis quique pro
consulibus sint ad urbem, ne quid res publica detrimenti capiat.
Haec senatus consulta perscribuntur a. d. VII. Id. Ian. Itaque 4
V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quo ex die con-
sulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali et de imperio
Caesaris et de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime
acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni 5
plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat
Ravennae exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si
qua hominum aequitate res ad otium deduci posset.

6. Proximis diebus habetur extra urbem senatus. Pompeius
eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem
constantiamque conlaudat; copias suas exponit: legiones habere 2
sese paratas X; praeterea cognitum compertumque sibi alieno
esse animo in Caesarem milites neque iis posse persuaderi, uti
eum defendant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad senatum 3
refertur: tota Italia dilectus habeatur; Faustus Sulla pro praetore
in Mauretaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur.
Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit atque amicus; Mar- 4
cellus hoc se passurum in praesentia negat. De Fausto impedit
Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus senatus consulta 5
perscribuntur. Provinciae privatis decernuntur, duae consulares,

reliquae praetoriae. Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia.
Philippus et Cotta privato consilio praetereuntur, neque eorum
6 sortes deiciuntur. In reliquas provincias praetores mittuntur.
Neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de
eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis nuncupatis
7 exeunt. Consules ex urbe proficiscuntur, quod ante id tempus
accidit numquam, lictoresque habent in urbe et Capitolio privati
8 contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur,
arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis
olluntur, omnia divina humanaque iura permiscentur.

7. Quibus rebus cognitis Caesar apud milites contionatur.
Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat; a
quibus deductum ac depravatum Pompeium queritur invidia
atque obtrectatione laudis suae, cuius ipse honori et dignitat
2 semper faverit adiutorque fuerit. Novum in re publica intro-
ductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notare-
tur atque opprimeretur [quae superioribus annis armis esset
3 restituta]. Sullam nudata omnibus rebus tribunicia potestate
4 tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa
restituisse videatur bona, etiam quae ante habuerint ademisse.
5 Quotienscumque sit decretum, darent operam magistratus, ne
quid res publica detrimenti caperet (qua voce et quo senatus
consulto populus Romanus ad arma sit vocatus), factum in
perniciosis legibus, in vi tribunicia, in secessione populi templis
locisque editioribus occupatis; atque haec superioris aetatis
exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet.
Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem
[nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla
6 secessio facta]. Hortatur, cuius imperatoris ductu VIIII annis
rem publicam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda
fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut eius
7 existimationem dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant
legionis XIII., quae aderat, milites (hanc enim initio tumultus
evocaverat; reliquae nondum convenerant): sese paratos esse
imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere.

8. Cognita militum voluntate Ariminum cum ea legione
proficiscitur ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, con-
venit; reliquas legiones ex hibernis evocat et subsequi iubet.
Eo L. Caesar adulescens venit, cuius pater Caesaris erat legatus. 2
Is reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se
a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: Velle 3
Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae rei publicae causa
egerit, in suam contumeliam vertat. Semper se rei publicae
commoda privatis necessitudinibus habuisse potiora. Caesarem
quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam
rei publicae dimittere neque adeo graviter irasci inimicis, ut, cum
illis nocere se speret, rei publicae noceat. Pauca eiusdem generis 4
addit cum excusatione Pompei coniuncta. Eadem fere atque
isdem verbis praetor Roscius agit cum Caesare sibique Pompeium
commemorasse demonstrat.

9. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere vide-
bantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet,
ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompei mandata
ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata de-
ferre, si parvo labore magnas controversias tollere atque omnem
Italiam metu liberare possint. Sibi semper primam fuisse digni- 2
tatem vitaque potiorem: doluisse se, quod populi Romani bene-
ficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur ereptoque
semenstri imperio in urbem retraheretur, cuius absentis rationem
haberi proximis comitiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam 3
honoris sui rei publicae causa aequo animo tulisse. Cum litteras
ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id
quidem impetravisse. Tota Italia dilectus haberi, retineri le- 4
giones II, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae,
civitatem esse in armis. Quonam haec omnia nisi ad suam per-
niciem pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum 5
atque omnia pati rei publicae causa. Proficiscatur Pompeius in
suas provincias, ipsi exercitus dimittant, discedant in Italia omnes
ab armis, metus e civitate tollatur, libera comitia atque omnis
res publica senatui populoque Romano permittatur. Haec quo 6

facilius certisque condicionibus fiant et iure iurando sanciantur,
aut ipse propius accedat aut se patiatur accedere; fore, uti per
conloquia omnes controversiae componantur.

10. Acceptis mandatis Roscius cum Caesare Capuam per-
venit ibique consules Pompeiumque invenit: postulata Caesaris
2 renuntiat. Illi re deliberata respondent scriptaque ad eum man-
3 data per eosdem remittunt; quorum haec erat summa: Caesar
in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret;
4 quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad
fides esset data Caesarem facturum, quae polliceretur, non inter-
missuros consules Pompeiumque dilectus.

11. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Arimino ex-
cederet atque in provinciam reverteretur, ipsum et provincias
et legiones alienas tenere; exercitum Caesaris velle dimitti,
2 dilectus habere; polliceri se in provinciam iturum neque ante
quem diem iturus esset definire, ut, si peracto consulatu Caesaris
non profectus esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus
3 videretur. Tempus verō conloquio non dare neque se accessurum
4 polliceri magnam pacis desperationem adferebat. Itaque ab
Arimino M. Antonium cum cohortibus quinque Arretium mittit:
ipse Arimini cum duabus [legionibus] subsistit ibique dilectum
habere instituit; Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus
occupat.

12. Interea certior factus Iguvium Thermum praetorem
cohortibus v tenere, oppidum munire omniumque esse Iguvino-
rum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohor-
2 tibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cuius adventu
cognito diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe
educit et profugit. Milites in itinere ab eo discedunt ac domum
revertuntur. Curio summa omnium voluntate Iguvium recipit.
3 Quibus rebus cognitis confisus municipiorum voluntatibus Caesar
cohortes legionis xiii. ex praesidiis deducit Auximumque pro-
ficiscitur; quod oppidum Attius cohortibus tribus introductis
tenebat dilectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

13. Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi ad Attium

Varum frequentes conveniunt: docent sui iudicii rem non esse;
neque se neque reliquos municipes pati posse C. Caesarem im-
peratorem bene de re publica meritum . tantis rebus gestis oppido
moenibusque prohiberi; proinde habeat rationem posteritatis et
periculi sui. Quorum oratione permotus Varus praesidium, quod 2
introduxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo or- 3
dine pauci Caesaris consecuti milites consistere coegerunt. Com- 4
misso proelio deseritur a suis Varus; non nulla pars militum
domum discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt, atque una cum
iis deprensus L. Pupius, primi pili centurio, adducitur, qui hunc
eundem ordinem in exercitu Cn. Pompei antea duxerat. [At] 5
Caesar milites Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus
agit gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

14. Quibus rebus Romam nuntiatis tantus repente terror
invasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum aerarium venisset
ad pecuniamque Pompeio ex senatus consulto proferendam, protinus
non aperto sanctiore aerario ex urbe profugeret. Caesar enim
adventare iam iamque et adesse eius equites falso nuntiabantur.
Hunc Marcellus collega et plerique magistratus consecuti sunt. 2
Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones 3
habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum causa
disposuerat. Dilectus circa urbem intermittuntur; nihil citra 4
Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese con-
firmant et colligunt dilectumque colonorum, qui lege Iulia Ca-
puam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi
Caesar in ludo habebat, ad forum productos Lentulus spe liber-
tatis confirmat atque iis equos attribuit et se sequi iussit; quos 5
postea monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehen-
debatur, circum familias conventus Campani custodiae causa
distribuit.

15. Auximo Caesar progressus omnem agrum Picenum
percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae libentissimis
animis eum recipiunt exercitumque eius omnibus rebus iuvant.
Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat suaque pe- 2
cunia exaedificaverat, ad eum legati veniunt quaeque imperaverit

se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt.
3 Interea legio XII. Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui Caesaris adventu cognito profugit ex oppido cohortesque secum abducere conatus a magna parte militum
4 deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum missum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa. A quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno
5 gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus quas potest contrahit cohortes ex dilectibus Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit; quibus coactis
6 XIII efficit. Cum his ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Caesaremque adesse cum legionibus dua-
7 bus nuntiat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba et ex Marsis et Paelignis finitimisque regionibus coegerat.

16. Recepto Firmo expulsoque Lentulo Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui iubet; ipse unum diem ibi rei frumentariae causa moratus Corfinium con-
2 tendit. Eo cum venisset, cohortes V praemissae a Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido
3 milia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum
4 receperunt. Caesar legionibus traductis ad oppidum constitit iuxtaque murum castra posuit.

17. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito praemio cum litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Caesarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse frumentoque prohi-
2 beri. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum in pericu-
3 lum esse venturum. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit;
4 militibus in contione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera et pro rata parte centurionibus evocatisque.

18. Interim Caesari nuntiatur Sulmonenses, quod oppidum
a Corfinio vii milium intervallo abest, cupere ea facere, quae
vellet, sed a Q. Lucretio senatore et Attio Paeligno prohiberi, qui
id oppidum vii cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. 2
Antonium cum legionis xiii. cohortibus v. Sulmonenses, simul atque
signa nostra viderunt, portas aperuerunt universique, et oppi-
dani et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius 3
et Attius de muro se deiecerunt . . . . Attius ad Antonium de-
ductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohor-
tibus et Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Caesar 4
eas cohortes cum exercitu suo coniunxit Attiumque incolumem
dimisit. Caesar primis diebus castra magnis operibus munire
et ex finitimis municipiis frumentum comportare reliquasque
copias exspectare instituit. Eo triduo legio viii. ad eum venit 5
cohortesque ex novis Galliae dilectibus xxii equitesque ab rege
Norico circiter ccc. Quorum adventu altera castra ad alteram
oppidi partem ponit: his castris Curionem praeficit. Reliquis 6
diebus oppidum vallo castellisque circummunire instituit. Cuius
operis maxima parte effecta eodem fere tempore missi ad Pom-
peium revertuntur.

19. Litteris perlectis Domitius dissimulans in consilio pro-
nuntiat Pompeium celeriter subsidio venturum hortaturque eos,
ne animo deficiant quaeque usui ad defendendum oppidum sint
parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis conloquitur 2
consiliumque fugae [capere] constituit. Cum vultus Domitii cum
oratione non consentiret atque omnia trepidantius timidiusque
ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum
suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem conloquere-
tur, concilia conventusque hominum fugeret, res diutius tegi dis-
simularique non potuit. Pompeius enim rescripserat: sese rem 3
in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio
aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse; pro- 4
inde, si qua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis veniret.
Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione
fiebat.

20. Divulgato Domitii consilio milites, qui erant Corfinii,
primo vespere secessionem faciunt atque ita inter se per tribunos
militum centurionesque atque honestissimos sui generis conlo-
2 quuntur: obsideri se a Caesare, opera munitionesque prope esse
perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia per-
manserint, proiectis omnibus fugae consilium capere: debere se
3 suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire in-
cipiunt eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, occu-
4 pant, tantaque inter eos dissensio exsistit, ut manum conserere
atque armis dimicare conentur; post paulo tamen internuntiis
ultro citroque missis quae ignorabant, de L. Domitii fuga, co-
5 gnoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in
publicum circumsistunt et custodiunt legatosque ex suo numero
ad Caesarem mittunt: sese paratos esse portas aperire quae.
que imperaverit facere et L. Domitium vivum in eius potestatem
tradere.

21. Quibus rebus cognitis Caesar etsi magni interesse ar-
bitrabatur quam primum oppido potiri cohortesque ad se in ca-
stra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi confirmatione
aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in
2 bello parvis momentis magni casus intercederent, tamen veritus,
ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diri-
peretur, eos, qui venerant, conlaudat atque in oppidum remittit,
3 portas murosque adservari iubet. Ipse in iis operibus, quae fa-
cere instituerat, milites disponit non certis spatiis intermissis, ut
erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis statio-
nibusque, ut contingant inter se atque omnem munitionem ex-
4 pleant; tribunos militum et praefectos circummittit atque hor-
tatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum
5 hominum occultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac
languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquie-
6 verit: tanta erat summae rerum exspectatio, ut alius in aliam
partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus,
quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque
eventus exciperent.

22. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum
vigiliis custodiisque nostris conloquitur: velle se, si sibi fiat pote-
stas, Caesarem convenire. Facta potestate ex oppido mittitur, 2
neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspec-
tum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua agit: orat atque 3
obsecrat, ut sibi parcat, veteremque amicitiam commemorat Cae-
sarisque in se beneficia exponit; quae erant maxima: quod per 4
eum in collegium pontificum venerat, quod provinciam Hispa-
niam ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus erat
sublevatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii 5
causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimico-
rum defenderet, ut tribunos plebis nefarie ex civitate expulsos
in suam dignitatem restitueret, ut se et populum Romanum fac-
tione paucorum oppressum in libertatem vindicaret. Cuius 6
oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat,
petit: quod de sua salute impetraverit, fore etiam reli-
quis ad suam spem solacio; adeo esse perterritos non
nullos, ut suae vitae durius consulere cogitent. Facta potestate
discedit.

23. Caesar, ubi luxit, omnes senatores senatorumque libe-
ros, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci iubet.
Erant quinquaginta: ordinis senatorii L. Domitius, P. Lentulus 2
Spinther, L. Caecilius Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor, L. Ru-
brius; praeterea filius Domitii aliique complures adulescentes et
magnus numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex
municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contu- 3
meliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos loquitur:
queritur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in
eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. HS |$\overline{\text{LX}}$|, quod 4
advexerat Domitius atque in publico deposuerat, adlatum ad se
a quattuorviris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior in
vita hominum quam in pecunia fuisse videatur, etsi eam pecu-
niam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipen-
dium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet at- 5
que eodem die castra movet iustumque iter conficit VII omnino

dies ad Corfinium commoratus et per fines Marrucinorum,
Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

24. Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad Corfinium
gestae, Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium.
2 Copias undique omnes ex novis dilectibus ad se cogi iubet;
servos, pastores armat atque iis equos attribuit: ex his cir-
3 citer ccc equites conficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus
sex profugit, Rutilius Lupus praetor Tarracina cum tribus; quae
procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Vibius Curius,
relictis praetoribus signa ad Curium transferunt atque ad eum
4 transeunt. Item reliquis itineribus non nullae cohortes in agmen
Caesaris, aliae in equites incidunt. Deducitur ad eum deprensus
ex itinere N. Magius Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompei.
5 Quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id
tempus facultas conloquendi non fuerit atque ipse Brundisium
sit venturus, interesse rei publicae et communis salutis se cum
6 Pompeio conloqui; neque vero idem profici, longo itineris spatio
cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus con-
dicionibus disceptetur.

25. His datis mandatis Brundisium cum legionibus vi per-
venit, veteranis iii et reliquis, quas ex novo dilectu confecerat
2 atque in itinere compleverat; Domitianas enim cohortes protinus
a Corfinio in Siciliam miserat. Repperit consules Dyrrachium
profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere
3 Brundisii cum cohortibus xx; neque certum inveniri poterat,
obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne
Hadriaticum mare ex ultimis Italiae partibus regionibusque
Graeciae in potestate haberet atque ex utraque parte bellum
4 administrare posset, an inopia navium ibi restitisset; veritusque,
ne ille Italiam dimittendam non existimaret, exitus administrationes-
que Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum haec
5 erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque
aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat
6 vadosum mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua
contineri non posset, rates duplices quoque versus pedum xxx

e regione molis conlocabat. Has quaternis ancoris ex IIII angulis 7
destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis conlocatisque 8
alias deinceps pari magnitudine rates iungebat. Has terra atque 9
aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum im-
pediretur; a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis
protegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum 10
excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque
defenderet.

26. Contra haec Pompeius naves magnas onerarias, quas
in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum
ternis tabulatis erigebat easque multis tormentis et omni genere
telorum completas ad opera Caesaris adpellebat, ut rates perrum-
peret atque opera disturbaret. Sic cotidie utrimque eminus fun-
dis, sagittis reliquisque telis pugnabatur. Atque haec Caesar ita 2
administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret;
ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium
cum mandatis miserat ad se non remitti atque ea res saepe
temptata etsi impetus eius consiliaque tardabat, tamen omnibus
rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum 3
legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad
eum conloquii causa. Mandat, ut Libonem de concilianda pace
hortetur; imprimis, ut ipse cum Pompeio conloqueretur, postulat:
magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas 4
facta, fore, ut aequis condicionibus ab armis discedatur; cuius
rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem per-
venturam, si illo auctore atque agente ab armis sit discessum.
Libo a conloquio Caninii digressus ad Pompeium proficiscitur. 5
Paulo post renuntiat, quod consules absint, sine illis non posse
agi de compositione. Ita saepius rem frustra temptatam Caesar 6
aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

27. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta diebusque
in ea re consumptis VIIII naves a consulibus Dyrrachio remissae,
quae priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium
revertuntur. Pompeius, sive operibus Caesaris permotus sive 2
etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium

3 profectionem parare incipit et, quo facilius impetum Caesaris
tardaret, ne sub ipsa profectione milites in oppidum inrumperent,
portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transversas
4 viis praeducit atque ibi sudes stipitesque praeacutos defigit. Haec
levibus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera
duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis
5 trabibus atque iis praeacutis praesaepit. His paratis rebus milites
silentio naves conscendere iubet, expeditos autem ex evocatis,
sagittarios funditoresque raros in muro turribusque disponit.
6 Hos certo signo revocare constituit, cum omnes milites naves
conscendissent, atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

28. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis atque ipsius
2 Pompei contumeliis permoti Caesaris rebus favebant. Itaque co-
gnita Pompei profectione concursantibus illis atque in ea re oc-
cupatis vulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita Caesar
scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae fa-
3 cultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant
in muro custodiae causa conlocati, eo signo, quod convenerat,
4 revocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites po-
sitis scalis muros ascendunt, sed moniti a Brundisinis, ut vallum
caecum fossasque caveant, subsistunt et longo itinere ab his cir-
cumducti ad portum perveniunt duasque naves cum militibus,
quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque repre-
hendunt, reprehensas excipiunt.

29. Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime pro-
babat coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, prius
quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret, tamen eius rei
moram temporisque longinquitatem timebat, quod omnibus coac-
tis navibus Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ade-
2 merat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae
Picenique et a freto naves essent exspectandae. Id propter anni
3 tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem
exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum erat altera maxi-
mis beneficiis Pompei devincta, auxilia, equitatum parari, Galliam
Italiamque temptari se absente nolebat.

30. Itaque in praesentia Pompei sequendi rationem omittit,
in Hispaniam proficisci constituit: duumviris municipiorum om-
nium imperat, ut naves conquirant Brundisiumque deducendas
curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, 2
in Siciliam Curionem pro praetore cum legionibus III; eundem,
cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum
iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam
sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium 3
mitti audierunt, nondum profecto eo ex Italia sua sponte Cottam
ex oppido eiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam
consentire intellegebat, ex Sardinia in Africam profugit. Cato 4
in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus
imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Bruttiisque
per legatos suos civium Romanorum dilectus habebat, equitum
peditumque certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Qui- 5
bus rebus paene perfectis adventu Curionis cognito queritur in
contione sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui omni-
bus rebus imparatissimis non necessarium bellum suscepisset et
ab se reliquisque in senatu interrogatus omnia sibi esse ad bellum
apta ac parata confirmavisset. Haec in contione questus ex pro-
vincia fugit.

31. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Si-
ciliam cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, cum in Africam 2
venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui
ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus pro-
tinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam
occupaverat dilectuque habito duas legiones effecerat, hominum
et locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad ea co-
nanda, quod paucis ante annis ex praetura eam provinciam ob-
tinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque 3
oppido prohibet neque adfectum valetudine filium exponere in
terra patitur, sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

32. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore
intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipse ad
urbem proficiscitur. Coacto senatu iniurias inimicorum comme- 2

morat. Docet se nullum extraordinarium honorem adpetisse, sed
exspectato legitimo tempore consulatus eo fuisse contentum, quod
3 omnibus civibus pateret. Latum ab x tribunis plebis contra di-
centibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante et pristina
consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis
haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri
passus esset? si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuis-
4 set? Patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis
ultro postulavisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse
5 facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero
postularent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent
6 quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis
legionibus praedicat, crudelitatem et insolentiam in circumscri-
bendis tribunis plebis; condiciones a se latas, expetita conloquia
7 et denegata commemorat. Pro quibus rebus hortatur ac postulat
ut rem publicam suscipiant atque una secum administrent. Sin
timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se rem publi-
8 cam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione
mitti oportere, neque se reformidare, quod in senatu Pompeius
paulo ante dixisset, ad quos legati mitterentur, his auctoritatem
attribui timoremque eorum, qui mitterent, significari. Tenuis
atque infirmi haec animi videri. Se vero, ut operibus anteire
studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

33. Probat rem senatus de mittendis legatis; sed, qui mit-
terentur, non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se
2 quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim disce-
dens ab urbe in senatu dixerat eodem se habiturum loco, qui
3 Romae remansissent et qui in castris Caesaris fuissent. Sic tri-
duum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subicitur
etiam L. Metellus, tribunus plebis, ab inimicis Caesaris, qui hanc
rem distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit, im-
4 pediat. Cuius coguito consilio Caesar frustra diebus aliquot con-
sumptis, ne reliquum tempus dimittat, infectis iis, quae agere
destinaverat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam
pervenit.

34. Quo cum venisset, cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante diebus Corfinii captum ipse dimiserat; profectum item Domitium ad occupandam 2
Massiliam navibus actuariis septem, quas Igilii et in Cosano a privatis coactas servis, libertis, colonis suis compleverat; praemissos 3
etiam legatos Massilienses domum, nobiles adulescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Caesari clauserant; 4
Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant; frumen- 5
tum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas, classem reficiebant.

35. Evocat ad se Caesar Massilia xv primos. Cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur; debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes 2
pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem legati domum 3
referunt atque ex auctoritate senatus haec Caesari renuntiant: Intellegere se divisum esse populum Romanum in partes duas. Neque sui iudicii neque suarum esse virium decernere, utra pars iustiorem habeat causam. Principes vero esse earum partium 4
Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit, alter bello victos Sallyas attribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem 5
tribuere debere et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe aut portibus recipere.

36. Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit atque ab iis receptus urbi praeficitur: summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoque versus 2
dimittunt; onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt, parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utun-

3 tur; frumenti quod inventum est in publicum conferunt; reliquas
merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant.
4 Quibus iniuriis permotus Caesar legiones tres Massiliam adducit;
turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas
5 Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis armatisque
diebus XXX, a quo die materia caesa est, adductisque Massiliam
his D. Brutum praeficit; C. Trebonium legatum ad oppugnationem
Massiliae relinquit.

37. Dum haec parat atque administrat, C. Fabium legatum
cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi
causa disposuerat, in Hispaniam praemittit celeriterque saltus
Pyrenaeos occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato
2 praesidiis tenebantur. Reliquas legiones, quae longius hiemabant,
3 subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate
praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum
Afranii contendit.

38. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in
Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro,
legati Pompei, quorum unus Hispaniam citeriorem tribus legio-
nibus, alter ulteriorem a saltu Castulonensi ad Anam duabus
legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari
2 numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Pe-
treius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium
proficiscatur, Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem
3 ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis equites
auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio, Celtiberiae, Cantabris bar-
barisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio
4 imperantur. Quibus coactis celeriter Petreius per Vettones ad
Afranium pervenit constituuntque communi consilio bellum ad
Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere.

39. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III,
Petrei duae, praeterea scutatae citerioris provinciae et caetratae
ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX equitumque utriusque
2 provinciae circiter V milia. Caesar legiones in Hispaniam prae-
miserat VI, auxilia peditum V milia, equitum III milia, quae

omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quam ipse pacaverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato, . . . optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. . . . Audierat Pompeium per Mauretaniam cum legionibus 3
iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod 4
pignore animos centurionum devinxit et largitione militum voluntates redemit.

40. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nuntiisque temptabat. In Sicori flumine pontes effecerat duos distantes inter se milia passuum IIII. His pontibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere atque eadem de causa Pompeiani 2
exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc cum cotidiana consuetudine egressae pabu- 3
latoribus praesidio propiore ponte legiones Fabianae duae flumen transissent impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio 4
ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones IIII equitatumque omnem traiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nuntiato L. Plancus, qui le- 5
gionibus praeerat, necessaria re coactus locum capit superiorem diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus 6
legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio 7
signa legionum duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur. Quarum adventu proelium dirimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

41. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos sibi prae-

sidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate
2 interruptus, paene erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse
cognita locorum natura ponti castrisque praesidio sex cohortes
relinquit atque omnia impedimenta et postero die omnibus copiis
triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur et sub castris
Afranii consistit et ibi paulisper sub armis moratus facit aequo
loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius copias educit
3 et in medio colle sub castris constituit. Caesar ubi cognovit
per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis
radicibus montis intermissis circiter passibus cccc castra facere
4 constituit et, ne in opere faciundo milites repentino hostium
incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri
vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte
[castra] contra hostem pedum xv fossam fieri iussit. Prima et
secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat;
5 post has opus in occulto a III. acie fiebat. Sic omne prius est
6 perfectum, quam intellegeretur ab Afranio castra muniri. Sub
vesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit atque ibi sub
armis proxima nocte conquiescit.

42. Postero die omnem exercitum intra fossam continet
et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem
rationem operis instituit singulaque latera castrorum singulis
attribuit legionibus munienda fossasque ad eandem magnitudinem
perfici iubet; reliquas legiones in armis expeditas contra hostem
2 constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa atque operis
impediendi copias suas ad infimas montis radices producunt et
3 proelio lacessunt; neque idcirco Caesar opus intermittit confisus
4 praesidio legionum trium et munitione fossae. Illi non diu
commorati nec longius ab infimo colle progressi copias in castra
5 reducunt. Tertio die Caesar vallo castra communit; reliquas
cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque
ad se traduci iubet.

43. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi
castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter pas-
suum ccc atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo

editior; quem si occupavisset Caesar et communivisset, ab 2
oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant,
se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans legiones III 3
ex castris educit acieque in locis idoneis instructa unius legionis
antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare iubet.
Qua re cognita celeriter quae in statione pro castris erant Afra- 4
nii cohortes breviore itinere ad eundem occupandum locum
mittuntur. Contenditur proelio et, quod prius in tumulum Afra- 5
niani venerant, nostri repelluntur atque aliis submissis subsidiis
terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

44. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu
primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non
magnopere servarent, rari dispersique pugnarent, si premeren- 2
tur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum
Lusitanis reliquisque barbaris continenter bellum gerentes bar-
baro genere quodam pugnae adsuefacti; quod fere fit, quibus 3
quisque in locis miles inveteraverit, ut multum earum regionum
consuetudine moveatur. Haec tum ratio nostros perturbavit in- 4
suetos huius generis pugnae; circumiri enim sese ab aperto latere
procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines
servare neque ab signis discedere neque sine gravi causa eum
locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque per- 5
turbatis antesignanis legio, quae in eo cornu constiterat, locum
non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

45. Caesar paene omni acie perterrita, quod id praeter
opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos legionem
nonam subsidio ducit; hostem insolenter atque acriter nostros
insequentem supprimit rursusque terga vertere seque ad oppidum
Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit. Sed nonae legionis 2
milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt,
temere insecuti longius fugientes in locum iniquum progrediuntur
et sub montem, in quo erat oppidum positum [Ilerda], succedunt.
Hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros 3
premebant. [Praeruptus] Locus erat utraque ex parte derectus ac 4
tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum

locum explerent, ut neque subsidia ab lateribus submitti neque
5 equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus leni fastigio vergebat in longitudinem passus circiter cccc.
6 Hac nostris erat receptus, quod eo incitati studio inconsultius processerant; hoc pugnabatur loco et propter angustias iniquo et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur. Tamen virtute et patientia nitebantur
7 atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiae, atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, ut integri
8 defessis succederent. Hoc idem Caesar facere cogebatur, ut submissis in eundem locum cohortibus defessos reciperet.

46. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinque nostrique gravius a multitudine premerentur, consumptis omnibus telis gladiis destrictis impetum adversus montem in cohortes faciunt paucisque deiectis reliquos sese convertere cogunt.
2 Submotis sub murum cohortibus ac non nullam partem propter terrorem in oppidum compulsis facilis est nostris receptus datus.
3 Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen summa in iugum virtute conititur atque inter duas acies perequitans commodiorem ac
4 tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter lxx ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis xiiii., qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat;
5 vulnerantur amplius dc. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio, et praeter eum centuriones iiii, milites amplius cc.

47. Sed haec eius diei praeferebatur opinio, ut se utrique
2 superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tam diu stetissent et nostrorum impetum sustinuissent et ab initio locum tumulumque tenuissent, quae causa pugnandi fuerat, et nostros primo
3 congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quod iniquo loco atque impari congressi numero quinque horis proelium sustinuissent, quod montem gladiis destrictis ascendissent, quod

ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent atque in
oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum 4
est, magnis operibus muniverunt et praesidium ibi posuerunt.

48. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo
haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut numquam
illis locis maiores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus 2
montibus nives proluit ac summas ripas fluminis superavit pon-
tesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quae 3
res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim,
ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Si-
corim et Cingam, spatio milium xxx, neutrum horum transiri
poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque 4
civitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum
supportare neque ii, qui pabulatum longius progressi erant,
interclusi fluminibus reverti neque maximi commeatus, qui ex
Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus 5
autem erat difficillimum, quo neque frumenta in acervis erant
neque multum a maturitate aberant; ac civitates exinanitae, quod
Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam
convexerat, reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus
consumpserat; pecora, quod secundum poterat esse inopiae sub- 6
sidium, propter bellum finitimae civitates longius removerant.
Qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis 7
armaturae Lusitani peritique earum regionum caetrati citerioris
Hispaniae consectabantur; quibus erat proclive tranare flumen,
quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exerci-
tum non eant.

49. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia.
Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus
temporibus, multum ex omni provincia comportabatur, magna
copia pabuli suppetebat. Harum omnium rerum facultates sine 2
ullo periculo pons Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra,
quo omnino Caesar adire non poterat.

50. Hae permanserunt aquae dies complures. Conatus est
Caesar reficere pontes; sed nec magnitudo fluminis permittebat

neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patie-
2 bantur; quod illis prohibere erat facile cum ipsius fluminis na-
tura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum
3 atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile
eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

51. Nuntiatur Afranio magnos commeatus, qui iter habe-
bant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii
ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque
2 impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant praeterea cuius-
que generis hominum milia circiter VI cum servis liberisque; sed
nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque con-
silio uteretur atque omnes sine timore iter facerent usi superio-
3 rum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti
adulescentes, senatorum filii et ordinis equestris; erant legationes
civitatum; erant legati Caesaris. Hos omnes flumina continebant.
4 Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus
Afranius de nocte proficiscitur imprudentesque ante missis equi-
tibus adgreditur. Celeriter sese tamen Galli equites expediunt
5 proeliumque committunt. Ii, dum pari certamine res geri po-
tuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa
legionum adpropinquare coeperunt, paucis amissis sese in pro-
6 ximos montes conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit
nostris ad salutem momentum; nacti enim spatium se in loca
superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter
CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus
numerus.

52. His tamen omnibus annona crevit; quae fere res non
solum inopia praesenti, sed etiam futuri temporis timore ingra-
2 vescere consuevit. Iamque ad denarios L in singulos modios
annona pervenerat et militum vires inopia frumenti deminuerat
3 atque incommoda in dies augebantur; ita paucis diebus magna
erat rerum facta commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri
magna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibus
4 abundarent rebus superioresque haberentur. Caesar iis civitati-
bus, quae ad eius amicitiam accesserant, quod minor erat fru-

menti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates
dimittebat; ipse praesentem inopiam quibus poterat subsidiis
tutabatur.

53. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora
etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa ru- 2
mor adfingebat, ut paene bellum confectum videretur. Quibus 3
litteris nuntiisque Romam perlatis magni concursus ad Afranii
domum magnaeque gratulationes fiebant; multi ex Italia ad
Cn. Pompeium proficiscebantur, alii, ut principes talem nuntium
attulisse, alii, ne eventum belli exspectasse aut ex omnibus no-
vissimi venisse viderentur.

54. Cum in his angustiis res esset atque omnes viae ab
Afranianis militibus equitibusque obsiderentur nec pontes per-
fici possent, imperat militibus Caesar, ut naves faciant, cuius
generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinae 2
ac prima statumina ex levi materia fiebant; reliquum corpus
navium viminibus contextum coriis integebatur. Has perfectas 3
carris iunctis devehit noctu milia passuum a castris XXII milites-
que his navibus flumen transportat continentemque ripae collem
improviso occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adversariis 4
sentiatur, communit. Huc legionem postea transiecit atque ex
utraque parte pontem instituit, institutum biduo perfecit. Ita 5
commeatus et qui frumenti causa processerant tuto ad se recipit
et rem frumentariam expedire incipit.

55. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit.
Qui inopinantes pabulatores et sine ullo dissipatos timore ad-
gressi magnum numerum iumentorum atque hominum inter-
cipiunt cohortibusque caetratis subsidio missis scienter in duas 2
partes sese distribuunt, alii ut praedae praesidio sint, alii ut
venientibus resistant atque eos propellant, unamque cohortem, 3
quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam ab
reliquis circumveniunt atque interficiunt incolumesque cum magna
praeda eodem ponte in castra revertuntur.

56. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Do-
mitii consilio naves longas expediunt numero XVII, quarum erant

2 XI tectae. Multa huc minora navigia addunt, ut ipsa multitudine
nostra classis terreatur. Magnum numerum sagittariorum, ma-
gnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt
3 atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi de-
poscit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos se-
cum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe
magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus praeerat
D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes
obtinebant.

57. Erat multo inferior numero navium Brutus; sed electos
ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centu-
riones, Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depo-
2 poscerant. Hi manus ferreas atque harpagones paraverant ma-
gnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se
instruxerant. Ita cognito hostium adventu suas naves ex portu
3 educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum est utrimque
fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris virtute
cedebant, homines asperi et montani et exercitati in armis;
4 atque hi modo digressi a Massiliensibus recentem eorum polli-
citationem animis continebant, pastoresque illi Domitii spe liber-
tatis excitati sub oculis domini suam probare operam studebant.

58. Ipsi Massilienses et celeritate navium et scientia guber-
natorum confisi nostros eludebant impetusque eorum deci-
piebant et, quoad licebat latiore uti spatio, producta longius
acie circumvenire nostros aut pluribus navibus adoriri singulas
aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant;
2 cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum
3 atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri
cum minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus
utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti neque-
dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam tarditate
et gravitate navium impediebantur; factae enim subito ex umida
4 materia non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum
locus comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis
navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea et retenta utraque

nave diversi pugnabant atque in hostium naves transcendebant. Et magno numero Albicorum et pastorum interfecto partem navium deprimunt, non nullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium Domitiique sunt captae vi, interierunt viiii.

59. Hoc proelium Caesari ad Ilerdam nuntiatur: simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute 2 equitum minus libere, minus audacter vagabantur: alias non longe a castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustiore pabulabantur, alias longiore circuitu custodias stationes- 3 que equitum vitabant aut aliquo accepto detrimento aut procul equitatu viso ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies et praeter consuetudinem omnium noctu instituerant pabulari.

60. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Iacetani et Ausetani et paucis 2 post diebus Illurgavonenses, qui flumen Hiberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent. 3 Pollicentur atque omnibus undique conquisitis iumentis in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum cognito 4 civitatis consilio et signa ex statione transfert. [Magna celeriter commutatio rerum.] Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus 5 ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauretaniam venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

61. Quibus rebus perterritis animis adversariorum Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum fossas pedum xxx in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis magnum 2 in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt illis locis excedere et in Celtiberiam

3 bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quae superiore bello cum Sertorio steterant civitates, victae nomen atque imperium absentis Pompei timebant, quae in amicitia manserant, magnis adfectae beneficiis eum diligebant; Caesaris autem erat in barbaris nomen obscurius. Hic magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant
4 et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio toto flumine Hibero naves conquiri et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Hiberum miliaque passuum a castris aberat xxx. Ad eum locum fluminis navibus iunctis pontem imperant fieri legionesque duas flumen Sicorim transducunt castraque muniunt vallo pedum xii.

62. Qua re per exploratores cognita summo labore militum Caesar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo huc iam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque aegre
2 fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire, pedites vero tantum modo umeris ac summo pectore exstarent et cum altitudine aquae tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum
3 impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Hibero prope effectus nuntiabatur et in Sicori vadum reperiebatur.

63. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio relictis omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus legionibus,
2 quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Hiberum pervenire
3 possent. Equites ab eo missi flumen transeunt et, cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt et magna multitudine circumfusa morari atque impedire iter incipiunt.

64. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri proelio novissimos illorum premi vehementer, — ac non numquam sustinere ex-
2 tremum agmen atque iter interrumpi, alias inferri signa et

universarum cohortium impetu nostros propelli, dein rursus
conversos insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere 3
hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci;
centurionesque tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per
eos Caesar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret:
paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua
traductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus 4
Caesar, etsi timebat tantae magnitudini fluminis exercitum obicere,
conandum tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores 5
milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus
aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una 6
praesidio castris relinquit; reliquas legiones expeditas educit
magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra
constituto traducit exercitum. Pauci ex his militibus ablati 7
flumine ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interit tamen
nemo. Traducto incolumi exercitu copias instruit triplicemque
aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studii, ut 8
milium sex ad iter addito circuitu magnaque ad vadum fluminis
mora interposita eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam
diei VIIII. consequerentur.

65. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit,
nova re perterritus locis superioribus consistit aciemque instruit.
Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum proelio obiciat; 2
rursus conantes progredi insequitur et moratur. Illi necessario 3
maturius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant enim
montes atque a milibus passuum V itinera difficilia atque angusta
excipiebant: hos montes intrare cupiebant, ut equitatum effugerent 4
Caesaris praesidiisque in angustiis conlocatis exercitum itinere
prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Hiberum copias traducerent. Quod fuit illis conandum atque omni ratione efficiendum; 5
sed totius diei pugna atque itineris labore defessi rem in
posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle
castra ponit.

66. Media circiter nocte iis, qui aquandi causa longius
a castris processerant, ab equitibus correptis fit ab his certior

2 Caesar duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo
cognito signum dari iubet et vasa militari more conclamari. Illi
exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere confligere
cogerentur aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur,
3 iter supprimunt copiasque in castris continent. Postero die
Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca pro-
ficiscitur. Hoc idem fit ex castris Caesaris: mittitur L. Decidius
4 Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis
renuntiat: v milia passuum proxima intercedere itineris cam-
pestris, inde excipere loca aspera et montuosa; qui prior has
angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse
negotii.

67. Disputatur in consilio a Petreio atque Afranio et
tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant, ut noctu iter
2 facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentiretur. Alii,
quod pridie noctu conclamatum esset in Caesaris castris, argu-
3 menti sumebant loco non posse clam exiri. Circumfundi noctu
equitatum Caesaris atque omnia loca atque itinera obsidere;
nocturnaque proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili
4 dissensione timori magis quam religioni consulere consuerit. At
lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam
tribunorum militum et centurionum praesentium adferre; quibus
5 rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. Qua re omni
ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detri-
mento tamen summa exercitus salva locum, quem petant, capi
6 posse. Haec vincit in consilio sententia, et prima luce postridie
constituunt proficisci.

68. Caesar exploratis regionibus albente caelo omnes co-
pias castris educit magnoque circuitu nullo certo itinere exer-
citum ducit. Nam quae itinera ad Hiberum atque ad Octogesam
2 pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant
transcendendae valles maximae ac difficillimae, saxa multis locis
praerupta iter impediebant, ut arma per manus necessario tra-
derentur militesque inermes sublevatique alii ab aliis magnam
3 partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo,

quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem
Hibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

69. Ac primo Afraniani milites visendi causa laeti ex castris
procurrebant contumeliosisque vocibus prosequebantur nostros:
necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti.
Erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem
iri videbatur. Duces vero eorum consilium suum laudibus effere- 2
bant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem
adiuvabat, quod sine iumentis impedimentisque ad id iter profectos
videbant, ut non posse inopiam diutius sustinere confiderent.
Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt 3
iamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt,
nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris
exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, 4
atque omnes copiae paucis praesidio relictis cohortibus exeunt
rectoque ad Hiberum itinere contendunt.

70. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius
angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum
difficultates tardabant, Afranii copias equitatus Caesaris insequens
morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, 2
ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum
vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque in castris re-
lictas servare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris
auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar 3
atque ex magnis rupibus nactus planitiem in hac contra hostem
aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen
premeretur, ante se hostem videret, collem quendam nactus ibi
constitit. Ex eo loco IIII caetratorum cohortes in montem, qui 4
erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno
cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem om-
nibus copiis contenderet et mutato itinere iugis Octogesam per-
veniret. Hunc cum obliquo itinere caetrati peterent, conspica- 5
tus equitatus Caesaris in cohortes impetum facit; nec minimam
partem temporis equitum vim caetrati sustinere potuerunt omnesque
ab iis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

71. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Cae-
sarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum
exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique
equitatu, cum in loco aequo atque aperto confligeretur: idque
2 ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati,
centuriones tribunique militum: ne dubitaret proelium committere;
3 omnium esse militum paratissimos animos. Afranianos contra
multis rebus sui timoris signa misisse: quod suis non subvenis-
sent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus
sustinerent conlatisque in unum locum signis conferti neque
4 ordines neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret,
datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe
inde decedendum esset Afranio nec sine aqua permanere posset.

72. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna et sine
vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adver-
2 sarios interclusisset. Cur etiam secundo proelio aliquos ex suis
amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites?
cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus
3 esset imperatoris consilio superare quam gladio. Movebatur etiam
misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis
4 atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris
plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loqueban-
tur, quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet
Caesar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat
et paulum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat.
5 Petreius atque Afranius oblata facultate in castra sese referunt.
Caesar praesidiis in montibus dispositis omni ad Hiberum inter-
cluso itinere quam proxime potest hostium castris castra communit.

73. Postero die duces adversariorum perturbati, quod om-
nem rei frumentariae fluminisque Hiberi spem dimiserant, de
2 reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti
vellent, alterum, si Tarraconem peterent. Haec consiliantibus
3 iis nuntiantur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re co-
gnita crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum
legionariasque intericiunt cohortes vallumque ex castris ad aquam

ducere incipiunt, ut intra munitionem sine timore et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur ipsique perficiendi operis causa longius progrediuntur.

74. Quorum discessu liberam nacti milites conloquiorum
facultatem vulgo procedunt, et quem quisque in castris Caesaris
notum aut municipem habebat conquirit atque evocat. Primum 2
agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie peper-
cissent: eorum se beneficio vivere. Dein de imperatoris fide
quaerunt, rectene se illi sint commissuri, et quod id non ab
initio fecerint armaque quod cum hominibus necessariis et con-
sanguineis contulerint queruntur. His provocati sermonibus fidem 3
ab imperatore de Petrei atque Afranii vita petunt, ne quod in
se scelus concepisse neu suos prodidisse videantur. Quibus
confirmatis rebus se statim signa translaturos confirmant legatos-
que de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt.
Interim alii suos in castra invitandi causa adducunt, alii ab suis 4
abducuntur, adeo ut una castra iam facta ex binis viderentur;
compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem veniunt
seque ei commendant. Idem hoc fit a principibus Hispaniae, quos 5
illi evocaverant et secum in castris habebant obsidum loco. Hi
suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum
aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius 6
adulescens de sua ac parentis sui salute cum Caesare per
Sulpicium legatum agebat. Erant plena laetitia et gratulatione 7
omnia et eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine
vulnere tantas res confecisse videbantur, magnumque fructum
suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consilium-
que eius a cunctis probabatur.

75. Quibus rebus nuntiatis Afranius ab instituto opere
discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut,
quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret;
Petreius vero non deserit sese: armat familiam; cum hac et 2
praetoria cohorte caetratorum barbarisque equitibus paucis,
beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consuerat,
improviso ad vallum advolat, conloquia militum interrumpit,

3 nostros repellit a castris quos deprendit, interficit. Reliqui
coeunt inter se et repentino periculo exterriti sinistras sagis
involvunt gladiosque destringunt atque ita se a caetratis equitibus-
que defendunt castrorum propinquitate confisi seque in castra
recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas,
defenduntur.

76. Quibus rebus confectis flens Petreius manipulos cir-
cumit militesque appellat neu se neu Pompeium absentem
imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, obsecrat.
2 Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat, ut iurent omnes
se exercitum ducesque non deserturos neque prodituros neque
3 sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in haec
verba iurat ipse; idem ius iurandum adigit Afranium; subse-
quuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti
4 milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris
miles, ut producat: productos palam in praetorio interficiunt.
Sed plerosque ii, qui receperant, celant noctuque per vallum
5 emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio,
nova religio iuris iurandi spem praesentis deditionis sustulit
mentesque militum convertit et rem ad pristinam belli rationem
redegit.

77. Caesar qui milites adversariorum in castra per tempus
conloquii venerant, summa diligentia conquiri et remitti iubet.
2 Sed ex numero tribunorum militum centurionumque non nulli
sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille postea magno
in honore habuit; centuriones in priores ordines, equites
Romanos in tribunicium restituit honorem.

78. Prohibebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre.
Frumenti copiam legionarii non nullam habebant, quod dierum
2 VII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre, caetrati auxiliaresque
nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae et
corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum cotidie
3 numerus ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustiis res.
Sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam
reverti, quod ibi paulum frumenti reliquerant; ibi se reliquum

consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo 4
spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato
consilio ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui 5
novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus
subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum
equitibus proeliarentur.

79. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissi
mum agmen claudebant pluresque in locis campestribus subsi-
stebant. Si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura peri- 2
culum repellebat, quod ex locis superioribus qui antecesserant
suos ascendentes protegebant; cum vallis aut locus declivis sub- 3
erat neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant,
equites vero ex loco superiore in aversos tela coiciebant, tum
magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, cum eius modi 4
locis esset adpropinquatum, legionum signa consistere iuberent
magnoque impetu equitatum repellerent, eo submoto repente in-
citati cursu sese in valles universi demitterent atque ita trans-
gressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab 5
equitum suorum auxilio aberant, quorum numerum habebant
magnum, ut eos superioribus perterritos proeliis in medium
reciperent agmen ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere
excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

80. Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proce-
ditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt; ut tum accidit.
Milia enim progressi IIII vehementiusque peragitati ab equitatu 2
montem excelsum capiunt ibique una fronte contra hostem castra
muniunt neque iumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra 3
posita tabernaculaque constituta et dimissos equites pabulandi
causa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora circiter
sexta eiusdem diei et spem nacti morae discessu nostrorum
equitum iter facere incipiunt. Qua re animum adversa Caesar 4
eductis legionibus subsequitur, praesidio impedimentis paucas
cohortes relinquit; has hora x. subsequi, pabulatores equitesque
revocari iubet. Celeriter equitatus ad cotidianum itineris officium
revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut 5

paene terga convertant, compluresque milites, etiam non nulli
centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris atque universum imminebat.

81. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum ca-
stris neque ad progrediendum data facultate consistunt necessario
2 et procul ab aqua et natura iniquo loco castra ponunt. Sed
isdem de causis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio
non lacessit. Eo die tabernacula statui passus non est, quo
paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu
3 erumperent. Illi animadverso vitio castrorum tota nocte muni-
tiones proferunt castraque castris convertunt. Hoc idem postero
die a prima luce faciunt totumque in ea re diem consumunt.
Sed quantum opere processerant et castra protulerant, tanto
aberant ab aqua longius, et praesenti malo aliis malis remedia
4 dabantur. Proxima nocte aquandi causa nemo egreditur ex
castris; proximo die praesidio in castris relicto universas ad
5 aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos
suppliciis male haberi Caesar et necessariam subire deditionem
quam proelio decertare malebat. Conatur tamen eos vallo
fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum
eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat.
6 Illi et inopia pabuli adducti et, quo essent ad id expeditiores,
omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

82. In his operibus consiliisque biduum consumitur; tertio
die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae
reliquae munitionis causa hora circiter VIIII. signo dato legiones
2 educunt aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legio-
nes revocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit;
contra opinionem enim militum famamque omnium videri proe-
3 lium defugisse magnum detrimentum adferebat. Sed isdem
causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur
atque hoc etiam magis, quod spatii brevitate etiam in fugam
coniectis adversariis non multum ad summam victoria iuvare
4 poterat. Non enim amplius pedum milibus duobus a castris
castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant duae: tertia

vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium 5
committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga
receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus
resistere, prior proelio non lacessere.

83. Acies erat Afraniana duplex legionum v, tertium in
subsidiis locum alariae cohortes obtinebant; Caesaris triplex; sed 2
primam aciem quaternae cohortes ex v legionibus tenebant; has
subsidiariae ternae et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis
subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur
acie, equitatus latera cingebat. Tali modo instructa acie tenere 3
uterque propositum videbatur: Caesar, ne nisi coactus proelium
committeret; ille, ut opera Caesaris impediret. Producitur tamen
res, aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra
discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat per- 4
ficere; illi vadum fluminis Sicoris temptare, si transire possent.
Qua re animadversa Caesar Germanos levis armaturae equitum- 5
que partem flumen traicit crebrasque in ripis custodias disponit.

84. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum iam diem
sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum, frumenti inopia
conloquium petunt et id, si fieri possit, semoto a militibus loco.
Ubi id a Caesare negatum et, palam si conloqui vellent, con- 2
cessum est, datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Venitur in
eum locum, quem Caesar delegit. Audiente utroque exercitu 3
loquitur Afranius: Non esse aut ipsis aut militibus suscensendum,
quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare
voluerint. Sed satis iam fecisse officio satisque supplicii tulisse
perpessos omnium rerum inopiam; nunc vero paene ut feras 4
circumretitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore
dolorem neque animo ignominiam ferre posse. Itaque se victos 5
confiteri; orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae relin-
quatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeat. Haec
quam potest demississime et subiectissime exponit.

85. Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has partes vel
querimoniae vel miserationis minus convenisse. Reliquos enim 2
omnes officium suum praestitisse: se, qui etiam bona condicione,

et loco et tempore aequo, confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui iniuria etiam accepta suisque interfectis quos in sua potestate habuerit conservarit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum vitae consulendum putarint.
3 Sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse; ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque conloquii neque indutiarum iura servasse et homines imperitos et per conloquium deceptos crudelissime interfecisse.
4 Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque adrogantia accidere soleat, uti eo recurrant et id cupidissime petant, quod paulo ante contempserint.
5 Neque nunc se illorum humilitate neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus opes augeantur suae; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti.
6 Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque submissos duces rei militaris peritos.
7 Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provisum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit.
8 Omnia haec iam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis praesideat rebus et duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat;
9 in se iura magistratuum commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur; in se aetatis excusationem nihil valere, quin superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur;
10 in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo aut certe sine ignominia domum revertantur exercitumque dimittant.
11 Quae tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint.
12 Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent exercitumque dimitterent; si id sit factum, se nociturum nemini. Hanc unam atque extremam esse pacis condicionem.

86. Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui aliquid iusti incommodi exspectavissent, ultro praemium missionis ferrent. Nam 2
cum de loco et de tempore eius rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur; neque enim omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis 3
cum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium aut possessionem in Hispania, statim, reliqui ad Varum flumen dimittantur; ne quid iis noceatur neu quis invitus sacramentum dicere cogatur, a Caesare cavetur.

87. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut, quod quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur; militibus aequa facta aestimatione pecuniam pro his rebus dissolvit. Quascumque postea controversias 2
inter se milites habuerunt, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius cum stipendium ab legionibus 3
paene seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulatum est, eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia 4
exercitus eo biduo dimissa duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eique negotio Q. Fufium Calenum legatum praefecit. Hoc eius 5
praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

COMMENTARIUS SECUNDUS.

1. Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus,
qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus
2 aggerem, vineas turresque ad oppidum agere instituit. Una erat
proxima portui navalibusque, altera ad portam, qua est aditus ex
Gallia atque Hispania [ad id mare, quod adiacet ad ostium Rho-
3 dani]. Massilia enim fere tribus ex [oppidi] partibus mari adluitur;
reliqua quarta est, quae aditum habeat ab terra. Huius quoque
spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altis-
4 sima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea
perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque ho-
minum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiam-
que comportari iubet. Quibus comparatis rebus aggerem in alti-
tudinem pedum LXXX exstruit.

2. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad
bellum apparatus tantaque magnitudo tormentorum, ut eorum
2 vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres
enim pedum XII cuspidibus praefixi atque hi maximis ballistis
3 missi per IIII ordines cratium in terra defigebantur. Itaque peda-
libus tignis coniunctis inter se porticus integebantur, atque hac
4 agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX
aequandi loci causa facta item ex fortissimis tignis, convoluta
omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent.
5 Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo
6 tormentorum omnem administrationem tardabat. Crebrae etiam
per Albicos eruptiones fiebant ex oppido ignesque aggeri et
turribus inferebantur; quae facile nostri milites repellebant,
magnisque ultro inlatis detrimentis eos, qui eruptionem fecerant,
in oppidum reiciebant.

3. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe navium xvi, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus freto Siciliae imprudente atque inopinante Curione pervehitur adpulsisque Messanam navibus atque inde 2
propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta navem ex navalibus eorum deducit. Hac adiuncta ad reliquas 3
naves cursum Massiliam versus perficit praemissaque clam navicula Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe additis suis auxiliis confligant.

4. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant summaque industria armaverant (remigum, gubernatorum magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent 2
ab ictu telorum remiges tuti. Has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe omnium seniorum, matrum 3
familiae, virginum precibus et fletu excitati, extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturae, 4
ut invisitatis atque incognitis rebus magis confidamus vehementiusque exterreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum 5
ventum ex portu exeunt et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt ibique naves expediunt rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars attribuitur Massiliensibus, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit aucto navium numero. Nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus diebus refecerat atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros 2
superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii 3
atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis cum liberis atque uxoribus ex publicis locis custodiisque aut

muro ad caelum manus tenderent aut templa deorum immor-
talium adirent et ante simulacra proiecti victoriam ab dis
4 exposcerent. Neque erat quisquam omnium, quin in eius diei
casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret.
5 Nam et honesti ex iuventute et cuiusque aetatis amplissimi
nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant, ut, si
quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam
reliqui fore viderent, si superavissent, vel domesticis opibus vel
externis auxiliis de salute urbis confiderent.

6. Commisso proelio Massiliensibus res nulla ad virtutem
defuit; sed memores eorum praeceptorum, quae paulo ante ab
suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus
ad conandum habituri viderentur, et quibus in pugna vitae
periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum
antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli
2 fortuna patienda. Diductisque nostris paulatim navibus et artificio
gubernatorum et mobilitati navium locus dabatur; et si quando
nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis navem religaverant,
3 undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti
Albici comminus pugnando deficiebant neque multum cedebant
virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus
missa telorum multa nostris [de improviso] imprudentibus atque im-
4 peditis vulnera inferebant. Conspicataeque naves triremes II navem
D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex
partibus sese in eam incitaverunt. Sed tantum re provisa Brutus
5 celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illae
adeo graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime
utraque ex concursu laborarent, altera vero praefracto rostro
6 tota conlabefieret. Qua re animadversa quae proximae ei loco
ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt
celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt celeriterque
pugna excesserunt; non enim has aut conspectus patriae aut
propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire co-
2 gebant: itaque ex eo numero navium nulla desiderata est. Ex

Massiliensium classe v sunt depressae, IIII captae, una cum Nasi-
dianis profugit; quae omnes citeriorem Hispaniam petiverunt.
At ex reliquis una praemissa Massiliam huius nuntii perferendi 3
gratia cum iam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad
cognoscendum effudit, et re cognita tantus luctus excepit, ut
urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses 4
tamen nihilo setius ad defensionem urbis reliqua apparare
coeperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dextram partem
operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno
sibi esse praesidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim
ex latere sub muro fecissent. Quam primo ad repentinos incur-
sus humilem parvamque fecerunt. Huc se referebant; hinc, si 2
qua maior oppresserat vis, propugnabant; hinc ad repellendum
et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoque
versus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. Postea vero, 3
ut est rerum omnium magister usus hominum adhibita sollertia,
inventum est magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem
turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam
in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum
structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium adhae-
resceret. Hanc super contignationem quantum tectum plutei ac 2
vinearum passum est latereulo adstruxerunt supraque eum lo-
cum II tigna transversa iniecerunt non longe ab extremis parie-
tibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegi-
mento esset futura, supraque ea tigna derecto transversas trabes
iniecerunt easque axibus religaverunt (has trabes paulo longiores 3
atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, ut
esset, ubi tegimenta praependere possent ad defendendos ictus
ac repellendos, cum infra eam contignationem parietes exstrue-
rentur) eamque contabulationem summam lateribus lutoque con-
straverunt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonesque
insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem
perfringerent aut saxa ex catapultis latericium discuterent.

4 Storias autem ex funibus ancorariis III in longitudinem parietum
turris latas IIII pedes fecerunt easque ex tribus partibus, quae
ad hostes vergebant, in eminentibus trabibus circum turrem
praependentes religaverunt; quod unum genus tegimenti aliis
5 locis erant experti nullo telo neque tormento traici posse. Ubi
vero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita est
ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris
tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione prima suspen-
6 dere ac tollere coeperunt. Ubi quantum storiarum demissio
patiebatur, tantum elevarant, intra haec tegimenta abditi atque
muniti parietes lateribus exstruebant rursusque alia pressione
7 ad aedificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius
contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis
lateribus instruebant exque ea contignatione rursus summam
8 contabulationem storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere
ac periculo sex tabulata exstruxerunt fenestrasque, quibus in locis
visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

10. Ubi ex ea turri quae circum essent opera tueri se
posse sunt confisi, musculum pedes LX longum ex materia
bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrem murumque
2 perducerent, facere instituerunt. Cuius musculi haec erat forma.
Duae primum trabes in solo aeque longae distantes inter se
pedes IIII conlocantur inque eis columellae pedum in altitudinem V
3 defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt,
ubi tigna, quae musculi tegendi causa ponant, conlocentur. Eo
super tigna bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant.
4 Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas
regulas IIII patentes digitos defigunt, quae lateres, qui super
5 musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim
structo ut trabes erant in capreolis conlocatae, lateribus lutoque
musculus, ut ab igni, qui ex muro iaceretur, tutus esset, conte-
6 gitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa
lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus
7 corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum
vineis ad ipsam turrem perficiunt subitoque inopinantibus hostibus

machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrem hostium admovent, ut aedificio iungatur.

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa quam maxima possunt vectibus promovent praecipitataque de muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae sustinet et quicquid incidit
fastigio musculi delabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas 2
taeda ac pice refertas incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutae labuntur, delapsae ab lateribus longuriis
furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites 3
vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri latericia a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus 4
iam lapidibus ex illa, quae suberat, turri subductis repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat, cum hostes urbis direptione perterriti inermes cum infulis se porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt.

12. Qua nova re oblata omnis administratio belli consistit militesque aversi a proelio ad studium audiendi et cognoscendi
feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, uni- 2
versi se ad pedes proiciunt; orant, ut adventus Caesaris exspec-
tetur. Captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subru- 3
tam; itaque ab defensione desistere. Nullam exoriri moram posse, quo minus, cum venisset, si imperata non facerent ad
nutum, e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris con- 4
cidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem inrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

13. Quibus rebus commoti legati milites ex opere dedu-
cunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. In- 2
dutiarum quodam genere misericordia facto adventus Caesaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum;
ut re confecta omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar 3

enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim
oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et de-
fectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes pube-
4 res interficerent; quod se facturos minabantur, aegreque tunc
sunt retenti, quin in oppidum inrumperent, graviterque eam rem
tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido poti-
rentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis
ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus, nostris languenti-
bus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius
discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se
dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis
se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus
2 inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plu-
tei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius haec
omnia consumerentur, quam, quem ad modum accidisset, animad-
3 verti posset. Nostri repentina fortuna permoti arma, quae
possunt, arripiunt; alii ex castris sese incitant: fit in hostes
impetus; sed de muro sagittis tormentisque fugientes persequi
4 prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum
turrimque latericiam libere incendunt. Ita multorum mensum
labor hostium perfidia et vi tempestatis puncto temporis interiit.
5 Temptaverunt hoc idem Massilienses postero die. Eandem
nacti tempestatem maiore cum fiducia ad alteram turrem
aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt.
6 Sed ut superioribus temporibus contentionem nostri omnem re-
miserant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem
paraverant. Itaque multis interfectis reliquos infecta re in
oppidum reppulerunt.

15. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore militum
studio administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos suos
labores et apparatus male cecidisse viderunt indutiisque per
scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod,
unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum om-
nibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis

et convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex lateri-
ciis duobus muris senum pedum crassitudine atque eorum mu-
rorum contignatione facere instituerunt aequa fere latitudine,
atque ille congesticius ex materia fuerat agger. Ubi aut spa- 2
tium inter muros aut imbecillitas materiae postulare videretur,
pilae interponuntur, traversaria tigna iniciuntur, quae firma-
mento esse possint, et quicquid est contignatum, cratibus con-
sternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles, dextra ac 3
sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque
sunt usui sine periculo supportat. Celeriter res administratur: 4
diuturni laboris detrimentum sollertia et virtute militum brevi
reconciliatur. Portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in
muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt ea, quae diu longoque spatio
refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore
ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset ne-
que quicquam omnino relinqueretur, qua aut telis militibus aut
igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam 2
urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circummuniri
posse, sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non
esset, cum paene inaedificata muris ab exercitu nostro moenia
viderentur ac telum manu coiceretur, suorumque tormentorum 3
usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis
interire parique condicione ex muro ac turribus bellandi data
se virtute nostris adaequare non posse intellegunt, ad easdem
deditionis condiciones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus,
quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus ami-
cissime de Caesare loquebatur: praeoccupatum sese legatione 2
ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide; necessitudinem quidem
sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere; neque se ignorare,
quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret,
neque quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius
provinciae. Haec omnibus ferebat sermonibus neque se in ullam
partem movebat. Postea vero quam Caesarem ad Massiliam 3

detineri cognovit, copias Petrei cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem citeriorem provinciam, quaeque postea acciderant de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae accepit, atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motus fortunae movere coepit.

18. Dilectum habuit tota provincia: legionibus completis duabus cohortes circiter xxx alarias addidit. Frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas x Gaditanis ut facerent impe-
2 ravit, complures praeterea Hispali faciendas curavit. Pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes praesidii causa ex provincia misit Gaiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandae hereditatis causa venerat missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac publica in
3 domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Caesarem contiones. Saepe ex tribunali praedicavit adversa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse; haec se certis nuntiis, certis auctoribus comperisse.
4 Quibus rebus perterritos cives Romanos eius provinciae sibi ad rem publicam administrandam HS |CLXXX| et argenti pondo xx
5 milia, tritici modium cxx milia polliceri coegit. Quas Caesari esse amicas civitates arbitrabatur, his graviora onera iniungebat praesidiaque eo deducebat et iudicia in privatos reddebat, qui verba atque orationem adversus rem publicam habuissent: eorum bona in publicum addicebat. Provinciam omnem in sua et
6 Pompei verba ius iurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem haec erat belli, ut se cum II legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret; provinciam enim omnem Caesaris rebus favere cognoverat. In insula frumento navibus-
7 que comparatis bellum duci non difficile existimabat. Caesar etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere, quod

magna esse Pompei beneficia et magnas clientelas in citeriore
provincia sciebat.

19. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispa-
niam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse cum DC equitibus magnis
itineribus praegreditur edictumque praemittit, ad quam diem
magistratus principesque omnium civitatum sibi esse praesto
Cordubae vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato nulla 2
fuit civitas, quin ad tempus partem senatus Cordubam mitteret,
non civis Romanus paulo notior, quin ad diem conveniret.
Simul ipse Cordubae conventus per se portas Varroni clausit, 3
custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortes 4
duas, quae colonicae appellabantur, cum eo casu venissent, tu-
endi oppidi causa apud se retinuit. Isdem diebus Carmonenses, 5
quae est longe firmissima totius provinciae civitas, deductis
tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se
cohortes eiecit portasque praeclusit.

20. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus
quam primum Gades contenderet, ne itinere aut traiectu inter-
cluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas provin-
ciae reperiebatur. Progresso ei paulo longius litterae Gadibus 2
redduntur, simul atque sit cognitum de edicto Caesaris, con-
sensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quae essent
ibi in praesidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem in-
sulamque Caesari servarent. Hoc inito consilio denuntiavisse 3
Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet
Gadibus; si id non fecisset, se sibi consilium capturos. Hoc
timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis 4
rebus altera ex duabus legionibus, quae vernacula appellabatur,
ex castris Varronis adstante et inspectante ipso signa sustulit
seseque Hispalim recepit atque in foro et porticibus sine male-
ficio consedit. Quod factum adeo eius conventus cives Romani 5
comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime
reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere converso 6
sese Italicam venturum praemisisset, certior ab suis factus est
praeclusas esse portas. Tum vero omni interclusus itinere ad 7

Caesarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere.
8 Ille ad eum Sex. Caesarem mittit atque huic tradi iubet. Tra-
dita legione Varro Cordubam ad Caesarem venit; relatis ad
eum publicis cum fide rationibus quod penes eum est pecuniae
tradit et quid ubique habeat frumenti ac navium ostendit.

21. Caesar contione habita Cordubae omnibus generatim
gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate
studuissent habere; Hispanis, quod praesidia expulissent; Gadita-
nis, quod conatus adversariorum infregissent seseque in liberta-
tem vindicavissent; tribunis militum centurionibusque, qui eo
praesidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute con-
2 firmavissent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives
Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locu-
tos hanc poenam tulisse cognoverat. Tributis quibusdam populis
publicis privatisque praemiis reliquos in posterum bona spe
complet biduumque Cordubae commoratus Gades proficiscitur.
3 Pecunias monumentaque, quae ex fano Herculis conlata erant
in privatam domum, referri in templum iubet. Provinciae Q.
4 Cassium praeficit; huic IIII legiones attribuit. Ipse iis navibus,
quas M. Varro quasque Gaditani iussu Varronis fecerant,
Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris
5 provinciae legationes Caesaris adventum exspectabant. Eadem
ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis hono-
ribus Tarracone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massi-
liam pervenit. Ibi legem de dictatore latam seseque dictatorem
dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

22. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariae
ad summam inopiam adducti, bis proelio navali superati, crebris
eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina
conclusione et mutatione victus (panico enim vetere atque hor-
deo corrupto omnes alebantur, quod ad huius modi casus anti-
quitus paratum in publicum contulerant), deiecta turri, labe-
facta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum
desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant,
2 sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus

L. Domitius cognita Massiliensium voluntate navibus III com-
paratis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse
conscenderat, nactus turbidam tempestatem profectus est. Hunc 3
conspicatae naves, quae iussu Bruti consuetudine cotidiana ad
portum excubabant, sublatis ancoris sequi coeperunt. Ex his 4
unum ipsius navigium contendit et fugere perseveravit auxi-
lioque tempestatis ex conspectu abiit, duo perterrita concursu
nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses 5
arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt, naves
ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico tradunt.
Quibus rebus confectis Caesar magis eos pro nomine et vetu- 6
state quam pro meritis in se civitatis conservans duas ibi le-
giones praesidio relinquit, ceteras in Italiam mittit; ipse ad
urbem proficiscitur.

23. Isdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex
Sicilia et iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens duas le-
giones ex IIII, quas a Caesare acceperat, D equites transportabat
biduoque et noctibus tribus navigatione consumptis adpellit ad
eum locum, qui appellatur Anquillaria. Hic locus abest a Clupeis 2
passuum XXII milia habetque non incommodam aestate stationem
et duobus eminentibus promunturiis continetur. Huius adventum 3
L. Caesar filius cum X longis navibus ad Clupeam praestolans,
quas naves Uticae ex praedonum bello subductas P. Attius
reficiendas huius belli causa curaverat, veritus navium multi-
tudinem ex alto refugerat adpulsaque ad proximum litus trireme
constrata et in litore relicta pedibus Hadrumetum profugerat.
Id oppidum C. Considius Longus unius legionis praesidio tue- 4
batur. Reliquae Caesaris naves eius fuga se Hadrumetum re-
ceperunt. Hunc secutus Marcius Rufus quaestor navibus XII 5
quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat,
postquam in litore relictam navem conspexit, hanc remulco
abstraxit; ipse ad C. Curionem cum classe redit.

24. Curio Marcium Uticam navibus praemittit; ipse eodem
cum exercitu proficiscitur biduique iter progressus ad flumen
Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum le- 2

gionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra explo-
3 randa Cornelia, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id
autem est iugum derectum, eminens in mare, utraque ex parte
praeruptum atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab
4 ea parte, quae ad Uticam vergit. Abest derecto itinere ab Utica
paulo amplius passuum milibus III. Sed hoc itinere est fons, quo
mare succedit longius, lateque is locus restagnat; quem si qui
vitare voluerit, sex milium circuitu in oppidum pervenit.

25. Hoc explorato loco Curio castra Vari conspicit muro
oppidoque coniuncta ad portam, quae appellatur Belica, admo-
dum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, altera
theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis
2 maximis aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit
multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentini
3 tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equi-
tatum mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae; eodemque
tempore his rebus subsidio DC equites Numidae ex oppido pe-
ditesque CCCC mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Iuba
4 paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium
cum Pompeio et simultas cum Curione intercedebat, quod tri-
bunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Iubae pu-
5 blicaverat. Concurrunt equites inter se; neque vero primum im-
petum nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed interfectis circiter
6 CXX reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim ad-
ventu longarum navium Curio pronuntiare onerariis navibus
iubet, quae stabant ad Uticam numero circiter CC, se in hostium
habiturum loco, qui non ex vestigio ad castra Cornelia naves
7 traduxisset. Qua pronuntiatione facta temporis puncto sub-
latis ancoris omnes Uticam relinquunt et quo imperatum est
transeunt. Quae res omnium rerum copia complevit exer-
citum.

26. His rebus gestis Curio se in castra ad Bagradam
recipit atque universi exercitus conclamatione imperator appel-
latur posteroque die Uticam exercitum ducit et prope oppidum
2 castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto equites ex sta-

tione nuntiant magna auxilia equitum peditumque ab rege missa
Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cerne-
batur, et vestigio temporis primum agmen erat in conspectu.
Novitate rei Curio permotus praemittit equites, qui primum im- 3
petum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere deductis
legionibus aciem instruit. Equitesque committunt proelium et, 4
prius quam plane legiones explicari et consistere possent, tota
auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine
timore iter fecerant, in fugam coiciunt equitatuque omni fere
incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recipit, ma-
gnum peditum numerum interficiunt.

27. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Cu-
rionis cum manipularibus suis XXII ad Attium Varum perfu-
giunt. Hi, sive vere quam habuerant opinionem ad eum per- 2
ferunt, sive etiam auribus Vari serviunt (nam quae volumus,
ea credimus libenter, et quae sentimus ipsi, reliquos sentire
speramus), confirmant quidem certe totius exercitus animos
alienos esse a Curione maximeque opus esse in conspectum 3
exercitus venire et conloquendi dare facultatem. Qua opinione 4
adductus Varus postero die mane legiones ex castris educit
Facit idem Curio, atque una valle non magna interiecta suas
uterque copias instruit.

28. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem
fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic dimissus a Caesare
in Africam venerat, legionesque eas transduxerat Curio, quas
superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar, adeo ut pau-
cis mutatis centurionibus idem ordines manipulique constarent.
Hanc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem 2
Curionis atque obsecrare milites coepit, ne primam sacramenti,
quod apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, me-
moriam deponerent neu contra eos arma ferrent, qui eadem 3
essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi, neu pro his
pugnarent, a quibus cum contumelia perfugae appellarentur.
Huc pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate,
si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac ha- 4

bita oratione nullam in partem ab exercitu Curionis fit signifi-
catio, atque ita suas uterque copias reducit.

29. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor
animis. Is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unus
quisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat,
2 sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures per-
manaverat atque alius alii tradiderat, plures auctores eius rei
3 videbantur. Erat civile bellum; genus hominum, cui quod
liberet, liceret facere et sequi quod vellet; legiones eae, quae
paulo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Caesaris bene-
4 ficia imminuerat consuetudo, qua offerrentur); municipia etiam
diversis partibus coniuncta (aeque enim ex Marsis Paelignisque
veniebant); et qui superiore nocte in contuberniis circulisque
auditi feuerant sermones militum dubii, durius accipiebantur,
non nulli etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant,
fingebantur.

30. Quibus de causis consilio convocato de summa rerum
deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus
modis castraque Vari oppugnanda censerent, quod in huius
modi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitra-
2 rentur; postremo praestare dicebant per virtutem in pugna
belli fortunam experiri quam desertos et circumventos ab suis
3 gravissimum supplicium perpeti. Erant, qui censerent de tertia
vigilia in castra Cornelia recedendum, ut maiore spatio tem-
poris interiecto militum mentes sanarentur, simul, si quid gra-
vius accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius
in Siciliam receptus daretur.

31. Curio utrumque improbans consilium quantum alteri
sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos
turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimi-
2 candum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere et natura
3 loci munitissima castra expugnari posse confidimus? At vero
quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione
castrorum discedimus? Quasi non et felicitas rerum gestarum
exercitus benevolentiam imperatoribus et res adversae odia con-

cilient! Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam 4
et desperationem omnium et alienationem exercitus? Nam ne-
que pudentes suspicari oportet sibi parum credi neque impro-
bos scire sese timeri, quod illis licentiam timor augeat noster,
his suspicio studia deminuat. Quod si iam, inquit, haec explo- 5
rata habeamus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae
quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse
confido, quanto haec dissimulari et occultari quam per nos con-
firmari praestet? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus 6
incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At 7
etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quo maiorem, credo,
licentiam habeant qui peccare conentur. Namque huius modi
res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime
adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra 8
oppugnanda censeam, neque tanti timoris, uti spe deficiam, at-
que omnia prius experienda arbitror magnaque ex parte iam
me una vobiscum de re iudicium facturum confido.

32. Dimisso consilio contionem advocat militum. Comme-
morat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar, ut ma-
gnam partem Italiae beneficio atque auctoritate eorum suam
fecerit. 'Vos enim vestrumque factum', inquit, 'omnia deinceps 2
municipia sunt secuta, neque sine causa et Caesar amicissime
de vobis et illi gravissime iudicaverunt. Pompeius enim nullo
proelio pulsus vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit;
Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provincias Siciliam
atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non
potest, vestrae fidei commisit. At sunt, qui vos hortentur, ut 3
a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius quam uno
tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstringere?
aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos 4
prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant, in eorum pote-
statem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in 5
Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exer-
citus, duos superatos duces, duas receptas provincias? haec
acta diebus XL, quibus in conspectum adversariorum venerit

6 Caesar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi
resistant? vos autem incerta victoria Caesarem secuti diiudi-
cata iam belli fortuna victum sequamini, cum vestri officii
7 praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a
8 vobis dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne
vero L. Domitium an vos Domitius deseruit? Nonne extremam
pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi clam salutem fuga
petivit? non proditi per illum Caesaris beneficio estis conser-
9 vati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum proiectis
fascibus et deposito imperio privatus et captus ipse in alie-
nam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo ne-
glecto sacramento, quo tenemini, respiciatis illud, quod deditione
10 ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, Caesarem
probatis, in me offenditis. Qui de meis in vos meritis praedi-
caturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra
exspectatione leviora; sed tamen sui laboris milites semper
eventu belli praemia petiverunt, qui qualis sit futurus, ne vos
11 quidem dubitatis: diligentiam quidem nostram, aut, quem ad
12 finem adhuc res processit, fortunam cur praeteream? An pae-
nitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum nulla om-
nino nave desiderata traduxerim? quod classem hostium primo
impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri
proelio superaverim? quod ex portu sinuque adversariorum cc
naves oneratas abduxerim eoque illos compulerim, ut neque pe-
13 destri itinere neque navibus commeatu iuvari possint? Hac vos
fortuna atque his ducibus repudiatis Corfiniensem ignominiam,
Italiae fugam, Hispaniarum deditionem — Africi belli praeiu-
14 dicia — sequimini! Equidem me Caesaris militem dici volui,
vos me imperatoris nomine appellavistis. Cuius si vos paenitet,
vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen,
ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.'

33. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem
interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem
2 sustinere viderentur; discedentem vero ex contione universi co-
hortantur, magno sit animo neu dubitet proelium committere

et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata om- 3
nium et voluntate et opinione consensu suorum constituit Curio,
cum primum sit data potestas, proelio rem committere, postero- 4
que die productos eodem loco, quo superioribus diebus consti-
terat, in acie conlocat. Ne Varus quidem dubitat copias pro- 5
ducere, sive sollicitandi milites sive aequo loco dimicandi detur
occasio, ne facultatem praetermittat.

34. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum
est, non ita magna, at difficili et arduo ascensu. Hanc uterque
si adversariorum copiae transire conarentur, exspectabat, quo
aequiore loco proelium committeret. . . . . Simul ab sinistro 2
cornu P. Attii equitatus omnis et una levis armaturae inter-
iecti complures cum se in vallem demitterent, cernebantur.
Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum cohortes mittit. 3
Quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed
admissis equis ad suos refugerunt; relicti ab his qui una pro-
currerant levis armaturae circumveniebantur atque interficie-
bantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere 4
et concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Caesaris, quem Curio
secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re
militari sciebat, 'Perterritum', inquit, 'hostem vides, Curio: quid
dubitas uti temporis opportunitate?' Ille unum elocutus, ut 5
memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent,
sequi sese iubet et praecurrit ante omnes. Adeoque erat im-
pedita vallis, ut in ascensu nisi sublevati a suis primi non
facile eniterentur. Sed praeoccupatus animus Attianorum mili- 6
tum timore et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogi-
tabat, omnesque iam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur.
Itaque prius quam telum adigi posset aut nostri propius acce-
derent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

35. Qua in fuga Fabius Paelignus quidam ex infimis ordi-
nibus de exercitu Curionis primus agmen fugientium consecutus
magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse
ex eius militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur.
Ubi ille saepius appellatus respexit ac restitit et, quis esset 2

aut quid vellet, quaesivit, umerum apertum gladio adpetit,
paulumque afuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum
sublato ad eius conatum scuto vitavit. Fabius a proximis mili-
3 tibus circumventus interficitur. Ac fugientium multitudine ac
turba portae castrorum occupantur atque iter impeditur, pluresque
que in eo loco sine vulnere quam in proelio aut fuga intereunt,
4 neque multum afuit, quin etiam castris expellerentur, ac non
5 nulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum
loci natura et munitio castrorum adiri tunc prohibebat, tum
quod ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant,
6 quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio
exercitum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium in-
columibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis ac M
vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique praeterea per
simulationem vulnerum ex castris in oppidum propter timorem
7 sese recipiunt. Qua re animadversa Varus et terrore exercitus
cognito, bucinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis
relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

36. Postero die Curio obsidere Uticam valloque circum-
munire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli diutur-
nitate otii, Uticenses pro quibusdam Caesaris in se beneficiis
illi amicissimi, conventus is, qui ex variis generibus constaret,
2 terror ex superioribus proeliis magnus. Itaque de deditione
omnes iam palam loquebantur et cum P. Attio agebant, ne sua
3 pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Haec cum age-
rentur, nuntii praemissi ab rege Iuba venerunt, qui illum adesse
cum magnis copiis dicerent et de custodia ac defensione urbis
hortarentur. Quae res eorum perterritos animos confirmavit.

37. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed aliquamdiu
fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam.
2 Iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nuntiis
ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus nihil
3 contra se regem ausurum existimabat. Sed ubi certis auctori-
bus comperit minus V et XX milibus longe ab Utica eius co-
pias abesse, relictis munitionibus sese in castra Cornelia recepit.

Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre 4
coepit statimque in Siciliam misit, uti duae legiones reliquus-
que equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducen- 5
dum aptissima natura loci et munitione et maris propinquitate
et aquae et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat
salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non 6
frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Ita-
que omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare
et bellum ducere parabat.

38. His constitutis rebus probatisque consiliis ex perfugis
quibusdam oppidanis audit Iubam revocatum finitimo bello et
controversiis Leptitanorum restitisse in regno, Saburram, eius
praefectum, cum mediocribus copiis missum Uticae adpropin-
quare. His auctoribus temere credens consilium commutat et 2
proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem pro-
bandam adiuvat adulescentia, magnitudo animi, superioris tem-
poris proventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus 3
equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad
flumen Bagradam; quibus praeerat Saburra, de quo ante erat
auditum, sed rex cum omnibus copiis insequebatur et sex milium
passuum intervallo ab Saburra consederat. Equites missi nocte 4
iter conficiunt, imprudentes atque inopinantes hostes adgredi-
untur. Numidae enim quadam barbara consuetudine nullis or-
dinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos 5
adorti magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti
profugiunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur capti-
vosque ad eum reducunt.

39. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat cohor-
tibus v castris praesidio relictis. Progressus milia passuum vi 2
equites convenit, rem gestam cognovit. Ex captivis quaerit,
quis castris ad Bagradam praesit; respondent Saburram. Re- 3
liqua studio itineris conficiundi quaerere praetermittit proxi-
maque respiciens signa ‘Videtisne’, inquit, ‘milites, captivorum
orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse
copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerint?

Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis
4 vestris et de referenda gratia cogitare incipiamus'. Erant per
se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exi-
guus numerus cum tanta multitudine Numidarum confertur.
Haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis
5 homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia
praeferebantur, capti homines equitesque producebantur, ut,
quicquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari
6 videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites
sequi iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga
perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti
subsequi non poterant atque alii alio loco resistebant. Ne haec
quidem res Curionem ad spem morabatur.

40. Iuba certior factus a Saburra de nocturno proelio II
milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae
causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui
2 maxime confidebat, Saburrae submittit; ipse cum reliquis copiis
3 elephantisque LX lentius subsequitur. Suspicatus praemissis
equitibus ipsum adfore Curionem Saburra copias equitum pedi-
tumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris
paulatim cedant ac pedem referant; sese, cum opus esset, signum
proelii daturum et, quod rem postulare cognovisset, imperatu-
4 rum. Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis
opinione hostes fugere arbitratus copias ex locis superioribus
in campum deducit.

41. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto
2 iam labore exercitu XII milium spatio consistit. Dat suis signum
Saburra, aciem constituit et circumire ordines atque hortari in-
cipit; sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur, equites
3 in aciem immittit. Non deest negotio Curio suosque hortatur,
ut spem omnem in virtute reponant. Ne militibus quidem, ut
defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium
ad pugnandum virtusque deerat; sed hi erant numero CC, reli-
4 qui in itinere substiterant. Hi, quamcumque in partem impetum
fecerant, hostes loco cedere cogebant, sed neque longius fugien-

tes prosequi neque vehementius equos incitare poterant. At 5
equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram
et aversos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, 6
Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rur-
susque ad ordines suos se recipientes circumibant et ab acie
excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare neque
procurrere et casum subire tutum videbatur. Hostium copiae 7
submissis ab rege auxiliis crebro augebantur; nostros vires
lassitudine deficiebant, simul ii, qui vulnera acceperant, neque
acie excedere neque in locum tutum referri poterant, quod tota
acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute 8
desperantes, ut extremo vitae tempore homines facere con-
suerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes suos
commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset.
Plena erant omnia timoris et luctus.

42. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes
suas neque preces audiri intellegit, unam, ut in miseris rebus,
spem reliquam salutis esse arbitratus proximos colles capere
universos atque eo signa ferri iubet. Hos quoque praeoccupat
missus a Saburra equitatus. Tum vero ad summam despera- 2
tionem nostri perveniunt et partim fugientes ab equitatu inter-
ficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. 3
Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circum-
sistens, ut fuga salutem petat atque in castra contendat, et se
ab eo non discessurum pollicetur. At Curio numquam se amisso 4
exercitu, quem a Caesare suae fidei commissum acceperit, in
eius conspectum reversurum confirmat atque ita proelians inter-
ficitur. Equites ex proelio perpauci se recipiunt; sed ii, quos 5
ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse
demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa
sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes
interficiuntur.

43. His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor in castris
relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant
atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur

magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas
2 ad litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut
alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare
Varum iamque se pulverem venientium cernere (quarum rerum
nihil omnino acciderat), alii classem hostium celeriter advola-
3 turam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus sibi quisque
consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum
fuga navium onerariarum magistros incitabat; pauci lenunculi
4 ad officium imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis
litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscende-
rent, ut multitudine atque onere non nulli deprimerentur, reliqui
hoc timore propius adire tardarentur.

44. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patres plerique
familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent aut naves
adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent.
Reliquae copiae missis ad Varum noctu legatorum numero
2 centurionibus sese ei dediderunt. Quarum cohortium milites
postero die ante oppidum Iuba conspicatus suam esse praedicans
praedam magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos
in regnum remisit, cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur
3 neque resistere auderet. Ipse equo in oppidum vectus prose-
quentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser.
Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis, quae fieri vellet
Uticae, constituit atque imperavit diebusque post paucis se in
regnum cum omnibus copiis recepit.

COMMENTARIUS TERTIUS.

1. Dictatore habente comitia Caesare consules creantur C. Iulius Caesar et P. Servilius; is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides 2
tota Italia esset angustior neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque eae creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem novarum 3
tabularum tollendum minuendumve, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. Item praetoribus 4
tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus non nullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, quae iudicia aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio civilis 5
belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde aestimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat 6
enim prius hos iudicio populi debere restitui quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

2. His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis XI dies tribuit dictaturaque se abdicat et ab urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum navium repperit, ut anguste 2
XV milia legionariorum militum, DC equites transportari possent. Hoc unum Caesari ad celeritatem conficiendi belli defuit. Atque 3
eae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi

in Gallia tot bellis defecerant longumque iter ex Hispania [magnum] numerum deminuerat et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus omnem exercitum valetudine temptaverat.

3. Pompeius annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, Aegypto classem coegerat, magnam
2 omnibus locis aedificandam curaverat; magnam imperatam Asiae, Syriae regibusque omnibus et dynastis et tetrarchis et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

4. Legiones effecerat civium Romanorum VIIII: V ex Italia, quas traduxerat; unam ex Cilicia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus in his provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul
2 conscribendas curaverat; — praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia Epiroque supplementi nomine in legiones distribuerat: his Antonianos milites admiscuerat. —
3 Praeter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. Sagittarios Creta, Lacedaemone, ex Ponto atque Syria reliquisque civitatibus — III milia numero — habebat, funditorum cohortes sescenarias II, equitum VII milia. Ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat;
4 ex Macedonia CC erant, quibus Rhascypolis praeerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii causa apud regem Ptolomaeum reliquerat, Cn. Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis
5 suis pastorumque suorum numero coegerat; CCC Tarcondarius Castor et Domnilaus ex Gallograecia dederant (horum alter una venerat, alter filium miserat); CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tribuerat, missi erant
6 in his plerique hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessos partim

mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum ... adiecerat atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

5. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare 2
Dyrrachii, Apolloniae omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare transire Caesarem prohiberet, eiusque rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Praeerat Aegyptiis 3
navibus Pompeius filius, Asiaticis D. Laelius et C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio, Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta 4
administrabat; ad hunc summa imperii respiciebat.

6. Caesar, ut Brundisium venit, contionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi, omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent, conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet: 2
quodcumque imperavisset, se aequo animo esse facturos, II. Non. Ian. naves solvit. Impositae, ut supra demonstratum est, legiones VII. Postridie terram attigit, Cerauniorum saxa inter et 3
alia loca periculosa quietam nactus stationem, et portus omnes timens, quod teneri ab adversariis arbitrabantur, ad eum locum, qui appellabatur Palaeste, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

7. Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii praeerant, M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque illi sibi con- 2
fisi ex portu prodire sunt ausi, cum Caesar omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae IIII, neque 3
Bibulus impeditis navibus dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

8. Expositis militibus naves eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equitatusque transpor-
2 tari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectae naves neque usae nocturna aura in
3 redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyrae certior factus de adventu Caesaris, sperans alicui se parti onustarum navium occurrere posse inanibus occurrit et nactus circiter xxx in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit omnesque incendit eodemque igne nautas dominosque navium interfecit
4 magnitudine poenae reliquos deterreri sperans. Hoc confecto negotio a Sasonis ad Curici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit custodiisque diligentius dispositis ipse gravissima hieme in navibus excubans neque ullum laborem aut munus despiciens, ne quod subsidium exspectanti Caesari in conspectum venire posset ....

9. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis
2 reliquisque barbaris Issam a Caesaris amicitia avertit; conventum Salonis cum neque pollicitationibus neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. [Est
3 autem oppidum et loci natura et colle munitum.] Sed celeriter cives Romani ligneis effectis turribus his sese munierunt et, cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus ad extremum auxilium descenderunt servosque omnes puberes liberaverunt et praesectis omnium
4 mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia Octavius quinis castris oppidum circumdedit atque uno
5 tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Cui rei missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant; reliqua,
6 ut poterant, incommoda per se sustinebant. Et longo interposito spatio cum diuturnitas oppugnationis neglegentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne

quid cotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum
iis, quos nuper liberaverant, in proxima Octavii castra inruperunt.
His expugnatis eodem impetu altera sunt adorti [inde tertia 7
et quarta] et deinceps reliqua omnibusque eos castris expulerunt
et magno numero interfecto reliquos atque ipsum Octavium in
naves confugere coegerunt. [Hic fuit oppugnationis exitus.] 8
Iamque hiems adpropinquabat, et tantis detrimentis acceptis
Octavius desperata oppugnatione oppidi Dyrrachium sese ad
Pompeium recepit.

10. Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pompei praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse
dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro 2
suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis
ad Cn. Pompeium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium
auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec summa 3
mandatorum: debere utrumque pertinaciae finem facere et ab
armis discedere neque amplius fortunam periclitari. Satis esse 4
magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et
praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum 5
Italia expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis
et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum
centum atque xxx; se morte Curionis et detrimento Africani
exercitus et Antonii militumque deditione ad Curictam. Proinde 6
sibi ac rei publicae parcerent, cum, quantum in bello fortuna
posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc 7
unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret
et pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset
fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior
videretur, neque fore aequa parte contentum qui se omnia
habiturum confideret. Condiciones pacis, quoniam antea con- 8
venire non potuissent, Romae ab senatu et a populo peti debere.
Interesse id rei publicae et ipsis placere oportere. Si uterque 9
in contione statim iuravisset se triduo proximo exercitum
dimissurum, depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent,
necessario populi senatusque iudicio fore utrumque contentum.

10 [Haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.]

11. Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus necessarium esse existimavit de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, [ante] quam de mandatis agi [inciperet], atque ideo continuato nocte ac die itinere atque omnibus locis mutatis ad celeritatem iumentis ad
2 Pompeium contendit, ut adesse Caesarem nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrachiumque habebat. Sed re nova perturbatus maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne Caesar orae
3 maritimae civitates occuparet. At ille expositis militibus eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompei oppido praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, cum Graecos
4 murum ascendere atque arma capere iuberet, illi autem se contra imperium populi Romani pugnaturos negarent, oppidani autem etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis portas aperuit et se atque oppidum Caesari dedidit incolumisque ab eo conservatus est.

12. Recepto Caesar Orico nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. Eius adventu audito L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire ob-
2 sidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. Illi vero daturos se negare neque portas consuli praeclusuros neque sibi iudicium sumpturos contra atque omnis Italia populusque Romanus
3 iudicavisset. Quorum cognita voluntate clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque recipiunt.
4 Hos sequuntur Byllidenses et Amantini et reliquae finitimae civitates totaque Epirus et legatis ad Caesarem missis quae imperaret facturos se pollicentur.

13. At Pompeius cognitis his rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrachio timens diurnis eo nocturnis-
2 que itineribus contendit. Simul Caesar adpropinquare dicebatur, tantusque terror incidit eius exercitui, quod properans noctem

diei coniunxerat neque iter intermiserat, ut paene omnes ex
Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures
arma proicerent ac fugae simile iter videretur. Sed cum prope 3
Dyrrachium Pompeius constitisset castraque metari iussisset,
perterrito etiam tum exercitu princeps Labienus procedit iurat-
que se eum non deserturum eundemque casum subiturum,
quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant 4
legati; hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque
idem omnis exercitus iurat. Caesar praeoccupato itinere ad 5
Dyrrachium finem properandi facit castraque ad flumen Apsum
ponit in finibus Apolloniatium, ut [castellis vigiliisque] bene
meritae civitates tutae essent praesidio, ibique reliquarum ex
Italia legionum adventum exspectare et sub pellibus hiemare
constituit. Hoc idem Pompeius fecit et trans flumen Apsum 6
positis castris eo copias omnes auxiliaque conduxit.

14. Calenus legionibus equitibusque Brundisii in naves
impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantam navium
facultatem habebat, naves solvit paulumque a portu progressus
litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus portus
litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito se 2
in portum recipit navesque omnes revocat. Una ex his, quae
perseveravit neque imperio Caleni obtemperavit, quod erat sine
militibus privatoque consilio administrabatur, delata Oricum
atque a Bibulo expugnata est; qui de servis liberisque omnibus 3
ad impuberes supplicium sumit et ad unum interficit. Ita in
exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus constitit.

15. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe
ad Oricum et, sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat,
ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur; praesidiis 2
enim dispositis omnia litora a Caesare tenebantur, neque
lignandi atque aquandi neque naves ad terram deligandi po-
testas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis 3
rerum necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur sicuti
reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus
onerariis supportare; atque etiam uno tempore accidit, ut 4

difficilioribus usi tempestatibus ex pellibus, quibus erant tectae
5 naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. Quas tamen
difficultates patienter atque aequo animo ferebant neque sibi
6 nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed cum
essent in quibus demonstravi angustiis ac se Libo cum Bibulo
coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio et Statio
Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter praesidiis
terrestribus praeerat: velle se de maximis rebus cum Caesare
7 loqui, si sibi eius rei facultas detur. Huc addunt pauca rei
confirmandae causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim
8 postulant ut sint indutiae atque ab his impetrant. Magnum
enim quod adferebant videbatur, et Caesarem id summe sciebant
cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

16. Caesar eo tempore cum legione una profectus ad reci-
piendas ulteriores civitates et rem frumentariam expediendam,
qua angusta utebatur, erat ad Buthrotum, oppidum oppositum
2 Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de
postulatis Libonis et Bibuli legionem relinquit, ipse Oricum re-
3 vertitur. Eo cum venisset, evocantur illi ad conloquium. Prodit
Libo atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat
inimicitiasque habebat etiam privatas cum Caesare ex aedilitate
et praetura iam conceptas: ob eam causam conloquium vitasse, ne
res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia impe-
4 direntur. Suam summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut
componeretur atque ab armis discederetur, sed potestatem eius
rei nullam habere, propterea quod de consilii sententia summam
5 belli rerumque omnium Pompeio permiserint. Sed postulatis
Caesaris cognitis missuros ad Pompeium, atque illum reliqua
per se acturum hortantibus ipsis. Interea manerent indutiae,
dum ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret. Huc addit
pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.

17. Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existi-
mavit neque nunc, ut memoriae prodantur, satis causae puta-
2 mus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine peri-
culo mittere liceret, idque ipsi fore reciperent aut acceptos per

se ad eum perducerent. Quod ad indutias pertineret, sic belli 3
rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet. Si hoc sibi remitti 4
vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; si illud tenerent,
se quoque id retenturum. Nihilo minus tamen agi posse de
compositione, ut haec non remitterentur, neque hanc rem illi
esse impedimento. Libo neque legatos Caesaris recipere neque 5
periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reicere;
unum instare de indutiis vehementissimeque contendere. Quem 6
ubi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vitandae
causa omnem orationem instituisse neque ullam spem aut condicionem pacis adferre, ad reliquam cogitationem belli sese
recepit.

18. Bibulus multos dies terra prohibitus et graviore morbo
ex frigore ac labore implicitus cum neque curari posset neque
susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non
potuit. Eo mortuo ad neminem unum summa imperii rediit, 2
sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu, quem repentinus adventus 3
Caesaris concitaverat, ubi primum e re visum est, adhibito
Libone et L. Lucceio et Theophane, quibuscum communicare
de maximis rebus Pompeius consuerat, de mandatis Caesaris
agere instituit. Quem ingressum in sermonem Pompeius interpellavit et loqui plura prohibuit. 'Quid mihi', inquit, 'aut vita 4
aut civitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor?
cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto'. Ab iis Caesar 5
haec facta cognovit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen
nihilo minus est aliis rationibus per conloquia de pace agere.

19. Inter bina castra Pompei atque Caesaris [unum] flumen
tantum intererat Apsus, crebraque inter se conloquia milites
habebant, neque ullum interim telum per pactiones loquentium
traiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, 2
qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret et
[crebro] magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad cives

[de pace duo] legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu
Pyrenaeo praedonibusque licuisset, praesertim cum id agerent,
3 ne cives cum civibus armis decertarent. Multa suppliciter
locutus est, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque
ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte
A. Varronem profiteri se altero die ad conloquium venturum
atque una visurum, quem ad modum tuto legati venire et quae
vellent exponere possent, certumque ei rei tempus constituitur.
4 Quo cum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo
convenit, magnaque erat exspectatio eius rei, atque omnium
5 animi intenti esse ad pacem videbantur. Qua ex frequentia
T. Labienus prodit et superbissima oratione loqui de pace
6 atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem
interrumpunt subito undique tela immissa; quae ille obtectus
armis militum vitavit; vulnerantur tamen complures, in his
Cornelius Balbus, L. Plotius, M. Tiburtius, centuriones milites-
7 que non nulli. Tum Labienus: 'Desinite ergo de compositione
loqui; nam nobis nisi Caesaris capite relato pax esse nulla potest.'

20. Isdem temporibus M. Caelius Rufus praetor causa
debitorum suscepta initio magistratus tribunal suum iuxta
C. Trebonii, praetoris urbani, sellam conlocavit et, si quis
appellavisset de aestimatione et de solutionibus, quae per
arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore se
2 auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti et humanitate
Trebonii, qui iis temporibus clementer et moderate ius dicendum
existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi
3 nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare et calamitatem aut
propriam suam aut temporum queri et difficultates auctionandi
proponere etiam mediocris est animi; integras vero tenere
possessiones qui se debere fateantur, cuius animi aut cuius
4 impudentiae est! Itaque hoc qui postularet reperiebatur nemo,
atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus
est Caelius. Et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus
turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexenni die
sine usuris creditae pecuniae solverentur.

21. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus
et minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia
sublata priore lege duas promulgavit: unam, qua mercedes
habitationum annuas conductoribus donavit, aliam tabularum
novarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et non 2
nullis vulneratis eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus
Servilius consul ad senatum rettulit, senatusque Caelium ab
re publica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu 3
prohibuit et contionari conantem de rostris deduxit. Ille 4
ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Caesarem
simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto
eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod
magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat,
sibi coniunxit eum atque in Thurinum ad sollicitandos pastores
praemisit. Ipse cum Casilinum venisset unoque tempore signa 5
eius militaria atque arma Capuae essent comprensa et familia
Neapoli visa, quae proditionem oppidi appararet, patefactis
consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus
arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat,
consilio destitit atque ab eo itinere sese avertit.

22. Interim Milo dimissis circum municipia litteris se
ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompei, quae
mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex aere alieno
laborare arbitrabatur sollicitabat. Apud quos cum proficere 2
nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Thurino
oppugnare coepit. Eo cum a Q. Pedio praetore cum legione . . .,
lapide ictus ex muro periit. [Et] Caelius profectus, ut dictitabat, 3
ad Caesarem pervenit Thurios. Ubi cum quosdam eius municipii
sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo
praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est
interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupatione ma- 4
gistratuum legitimorum sollicitam Italiam habebant, celerem
et facilem exitum habuerunt.

23. Libo profectus ab Orico cum classe, cui praeerat,
navium L Brundisium venit insulamque, quae contra portum

Brundisinum est, occupavit, quod praestare arbitrabatur unum
locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnia litora
2 ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu naves
onerarias quasdam nactus incendit et unam frumento onustam
abduxit magnumque nostris terrorem iniecit et noctu militibus
3 ac sagittariis in terra expositis praesidium equitum deiecit et
adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mit-
teret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici iuberet: sua
classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

24. Erat eo tempore Antonius Brundisii; is virtute militum
confisus scaphas navium magnarum circiter LX cratibus pluteis-
que contexit eoque milites delectos imposuit atque eas in litore
pluribus locis separatim disposuit navesque triremes duas, quas
Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remi-
2 gum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progres-
sas Libo vidisset, sperans intercipi posse quadriremes V ad eas
misit. Quae cum navibus nostris adpropinquassent, nostri, ut
erat imperatum, in portum refugiebant; illi studio incitati
3 incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito An-
tonianae scaphae signo dato se in hostes incitaverunt primoque
impetu unam ex his quadriremibus cum remigibus defensoribus-
4 que [suis] ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc
detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab
Antonio dispositis aquari prohiberentur. Qua necessitate et
ignominia permotus Libo discessit a Brundisio obsessionemque
nostrorum omisit.

25. Multi iam menses erant et hiems praecipitaverat,
neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant. Ac
non nullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur,
quod certi saepe flaverant venti, quibus necessario committendum
2 existimabat. Quantoque eius amplius processerat temporis, tanto
erant alacriores ad custodias qui classibus praeerant maiorem-
3 que fiduciam prohibendi habebant; et crebris Pompei litteris
castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohi-
buissent, at reliquos eius exercitus impedirent, duriusque cotidie

tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Qui- 4
bus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scri-
psit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent,
sive ad litora Apolloniatium sive ad Labeatium cursum dirigere
atque eo naves eicere possent. Haec a custodiis classium loca 5
maxime vacabant, cum se longius a portibus committere non
auderent.

26. Illi adhibita audacia et virtute administrantibus
M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus
neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti
austrum naves solvunt atque altero die Apolloniam praeter-
vehuntur. Qui cum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui 2
Dyrrachii classi Rhodiae praeerat, naves ex portu educit, et
cum iam nostris remissiore vento adpropinquasset, idem auster
increbuit nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam 3
causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum
etiam vim tempestatis superari posse sperabat praetervectosque
Dyrrachium magna vi venti nihilo setius sequebatur. Nostri usi 4
fortunae beneficio tamen impetum classis timebant, si forte
ventus remisisset, et nacti portum, qui appellatur Nymphaeum,
ultra Lissum milia passuum III, eo naves introduxerunt (qui
portus ab Africo tegebatur, ab austro non erat tutus) leviusque
tempestatis quam classis periculum aestimaverunt. Quo simul 5
atque intro est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum
flaverat, in Africum se vertit.

27. Hic subitam commutationem fortunae videre licuit:
qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui
nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur.
Itaque tempore commutato tempestas et nostros texit et naves 2
Rhodias adflixit, ita ut ad unam omnes, constratae numero XVI,
eliderentur et naufragio interirent et ex magno remigum pro-
pugnatorumque numero pars ad scopulos adlisa interficeretur,
pars ab nostris detraheretur; quos omnes conservatos Caesar
domum remisit.

28. Nostrae naves duae tardius cursu confecto in noctem

coniectae cum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra
2 Lissum in ancoris constiterunt. Has scaphis minoribusque navi-
giis compluribus immissis Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat,
expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat et inco-
3 lumitatem deditis pollicebatur. Harum altera [navis] ccxx e
legione tironum sustulerat, altera ex veterana paulo minus cc.
4 Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in animi
firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti et salo
nauseaque confecti iure iurando accepto nihil iis nocituros
hostes se Otacilio dediderunt; qui omnes ad eum producti
contra religionem iuris iurandi in eius conspectu crudelissime
5 interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati et
tempestatis et sentinae vitiis, neque ex pristina virtute re-
mittendum aliquid putaverunt et tractandis condicionibus et
simulatione deditionis extracto primo noctis tempore guber-
6 natorem in terram navem eicere cogunt, ipsi idoneum locum
nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima
missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae
maritimae adservabant, circiter cccc quique eos armati ex
praesidio secuti sunt, se defenderunt et non nullis eorum
interfectis incolumes se ad nostros receperunt.

29. Quo facto conventus civium Romanorum, qui Lissum
obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat munien-
dumque curaverat, Antonium recepit omnibusque rebus iuvit.
Otacilius sibi timens ex oppido fugit et ad Pompeium pervenit.
2 Expositis copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum
trium legionum uniusque tironum et equitum DCCC, plerasque
naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque trans-
3 portandos; pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi
relinquit, hoc consilio, ut, si forte Pompeius vacuam existimans
Italiam eo traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in
vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet,
4 nuntiosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum
exposuisset et quid militum transvexisset.

30. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius

cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrrachiumque
naves viderant ipsi, ut iter secundum eas terras direxerant,
sed quo essent [eae] delatae, primis diebus ignorabant. Cognitaque 2
re diversa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, ut quam primum
se cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut venientibus in itinere
se opponeret, si imprudentes ex insidiis adoriri posset; eodemque 3
die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum
educunt, Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque interdiu.
Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, adverso flumine, 4
ut vado transire posset; Pompeius expedito itinere, quia flumen
ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium con-
tendit atque, ubi eum adpropinquare cognovit, idoneum locum 5
nactus ibi copias conlocavit suosque omnes castris continuit
ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus. Haec 6
ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille missis ad
Caesarem nuntiis unum diem sese castris tenuit; altero die ad
eum pervenit Caesar. Cuius adventu cognito Pompeius, ne 7
duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit omnibus-
que copiis ad Asparagium Dyrrachinorum pervenit atque ibi
idoneo loco castra ponit.

31. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa
montem Amanum acceptis imperatorem se appellaverat. Quo 2
facto civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias, item
a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat
et ab isdem insequentis anni mutuam praeceperat equitesque
toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus 3
Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem
interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones
equitesque ex Syria deduxerat. Summamque in sollicitudinem 4
ac timorem Parthici belli provincia cum venisset, ac non nullae
militum voces cum audirentur sese, contra hostem si ducerentur,
ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis
Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus
maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa
diripiendas his civitates dedit.

32. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota provincia
exigebantur. Multa praeterea generatim ad avaritiam excogita-
2 bantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum im-
ponebatur; columnaria, ostiaria, frumentum, milites, arma, re-
miges, tormenta, vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen
reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur.
3 Non solum urbibus, sed paene vicis castellisque singulis singuli
cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime
crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur.
4 Erat plena lictorum et imperiorum provincia, differta praefectis
atque exactoribus, qui praeter imperatas pecunias suo etiam
privato compendio serviebant; dictitabant enim se domo patria-
que expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut honesta
5 praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec
gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit
universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei
donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae eo
6 biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus
Romanis eius provinciae, sed in singulos conventus singulasque
civitates certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex
senatus consulto exigi dictitabant; publicanis, ut in Syria
fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

33. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus
pecunias Scipio tolli iubebat. Certaque ei rei die constituta
cum in fanum venturus esset adhibitis compluribus ordinis
senatorii, [quos advocaverat Scipio], litterae ei redduntur a
Pompeio mare transisse cum legionibus Caesarem: properaret
2 ad se cum exercitu venire omniaque posthaberet. His litteris
acceptis quos advocaverat dimittit; ipse iter in Macedoniam
parare incipit paucisque post diebus est profectus. Haec res
Ephesiae pecuniae salutem attulit.

34. Caesar Antonii exercitu coniuncto, deducta Orico le-
gione, quam tuendae orae maritimae causa posuerat, temptandas
2 sibi provincias longiusque procedendum existimabat, et cum ad
eum ex Thessalia Aetoliaque legati venissent, qui praesidio

misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas,
L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae appellabatur
xxvii., atque equitibus cc in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum
cum cohortibus v paucisque equitibus in Aetoliam misit; maxime
eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria ut
providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus 3
duabus, xi. et xii., et equitibus d in Macedoniam proficisci
iussit; cuius provinciae ab ea parte, quae libera appellabatur, 4
Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus omnium
suorum excellens studium profitebatur.

35. Ex his Calvisius primo adventu summa omnium Aeto-
lorum receptus voluntate praesidiis adversariorum Calydone
et Naupacto deiectis omni Aetolia potitus est. Cassius in 2
Thessaliam cum legione pervenit. Hic cum essent factiones
duae, varia voluntate civitatium utebatur: Hegesaretos, veteris
homo potentiae, Pompeianis rebus studebat; Petraeus, summae
nobilitatis adulescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe
iuvabat.

36. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit, et
cum ad eum frequentes civitatium legationes convenire coepissent,
nuntiatum est adesse Scipionem cum legionibus, magna opinione
et fama omnium; nam plerumque in novitate rem fama antecedit.
Hic nullo in loco Macedoniae moratus magno impetu tendit ad 2
Domitium et, cum ab eo milia passuum xx afuisset, subito se ad
Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter 3
fecit, ut simul adesse et venire nuntiaretur, et quo iter expeditius
faceret, M. Favonium ad flumen Aliacmonem, quod Macedoniam
a Thessalia dividit, cum cohortibus viii praesidio impedimentis
legionum reliquit castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore 4
equitatus regis Cotyis ad castra Cassii advolavit, qui circum
Thessaliam esse consuerat. Tum timore perterritus Cassius 5
cognito Scipionis adventu visisque equitibus, quos Scipionis esse
arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt,
atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At 6
Scipionem properantem sequi litterae sunt consecutae a M.

Favonio Domitium cum legionibus adesse neque se praesidium,
7 ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus
litteris acceptis consilium Scipio iterque commutat: Cassium
8 sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac
nocte continuato itinere ad eum pervenit tam opportuno tempore,
ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur et primi ante-
cursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii,
Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

37. Scipio biduum in castris stativis moratus ad flumen,
quod inter eum et Domitii castra fluebat, Aliacmonem, tertio
die prima luce exercitum vado traducit et castris positis postero
2 die mane copias ante frontem castrorum instruit. Tum Domitius
quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus
proelio decertaret. Sed, cum esset inter bina castra campus
circiter milium passuum II, Domitius castris Scipionis aciem
3 suam subiecit; ille a vallo non discedere perseveravit. Ac tamen
aegre retentis Domitianis militibus est factum, ne proelio
contenderetur, et maxime, quod rivus difficilibus ripis subiectus
4 castris Scipionis progressus nostrorum impediebat. Quorum
studium alacritatemque pugnandi cum cognovisset Scipio, suspi-
catus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur aut
magna cum infamia castris se contineret, qui magna exspectatione
venisset, temere progressus turpem habuit exitum et noctu ne
conclamatis quidem vasis flumen transiit atque in eandem partem,
ex qua venerat, rediit ibique prope flumen edito natura loco
5 castra posuit. Paucis diebus interpositis noctu insidias equitum
conlocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari
consuerant; et cum cotidiana consuetudine Q. Varus, praefectus
equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt.
6 Sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt celeriterque ad
suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes
7 impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in
fugam coniectis, duobus amissis in castra se receperunt.

38. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad
pugnam elici posse simulavit sese angustiis rei frumentariae

adductum castra movere vasisque militari more conclamatis
progressus milia passuum III loco idoneo et occulto omnem
exercitum equitatumque conlocavit. Scipio ad sequendum para- 2
tus equitum magnam partem ad explorandum iter Domitii et
cognoscendum praemisit. Qui cum essent progressi primaeque 3
turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum inlata suspicione
ad suos se recipere coeperunt, quique hos sequebantur celerem
eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis insidiis, 4
ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti turmas exceperunt,
quarum perpauci fuga se ad suos receperunt — in his fuit
M. Opimius, praefectus equitum —; reliquos omnes earum
turmarum aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

39. Deductis orae maritimae Caesar praesidiis, ut supra
demonstratum est, III cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit
isdemque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia
transduxerat. Huic officio oppidoque Acilius Caninust legatus
praeerat. Is naves nostras interiorem in portum post oppidum 2
reduxit et ad terram deligavit faucibusque portus navem
onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super
quam turrem effectam ad ipsum introitum portus opposuit et mi-
litibus complevit tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

40. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi
Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navem
remulco multisque contendens funibus adduxit atque alteram 2
navem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus
adgressus navibus, in quibus altiores fecerat turres, ut ex
superiore pugnans loco integrosque semper defatigatis submittens
et reliquis partibus simul et terra [scalis] et classe moenia
oppidi temptans, uti adversariorum manus diduceret, labore et
multitudine telorum nostros vicit deiectisque defensoribus — 3
qui omnes scaphis excepti refugerunt — eam navem expugnavit.
Eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem 4
obiectam, quae paene insulam oppidum efficit, et IIII biremes
subiectis scutulis impulsas vectibus in interiorem portum traduxit.
Ita ex utraque parte naves longas adgressus, quae erant

deligatae ad terram atque inanes, IIII ex his abduxit, reliquas
5 incendit. Hoc confecto negotio D. Laelium ab Asiatica classe
abductum relinquit, qui commeatus Byllide atque Amantia im-
portari in oppidum prohibeat. Ipse Lissum profectus naves
onerarias XXX a M. Antonio relictas intra portum adgressus
6 omnes incendit; Lissum expugnare conatus defendentibus civibus
Romanis, qui eius conventus erant, militibusque, quos praesidii
causa miserat Caesar, triduum moratus paucis in oppugnatione
amissis re infecta inde discessit.

41. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse co-
gnovit, eodem cum exercitu profectus expugnato in itinere
oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat,
tertio die ad Pompeium pervenit iuxtaque eum castra posuit
et postridie eductis omnibus copiis acie instructa decernendi
2 potestatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animum
advertit, reducto in castra exercitu aliud sibi consilium capien-
3 dum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu
difficili angustoque itinere Dyrrachium profectus est sperans
Pompeium aut Dyrrachium compelli aut ab eo oppido intercludi
posse, quo omnem commeatum totiusque belli apparatum con-
4 tulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium,
quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis
rei frumentariae compulsum discessisse existimabat; postea per
exploratores certior factus postero die castra movit breviore
5 itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus
Caesar milites[que] adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent,
parvam partem noctis itinere intermisso mane Dyrrachium
venit, cum primum agmen Pompei procul cerneretur, atque
ibi castra posuit.

42. Pompeius interclusus Dyrrachio, ubi propositum te-
nere non potuit, secundo usus consilio edito loco, qui appellatur
Petra aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam
2 protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum
convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus
3 regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar longius

bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus de-
sperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tene-
bantur classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia
fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q. Tillium
et L. Canuleium legatos misit, quodque hae regiones aberant 4
longius, locis certis horrea constituit vecturasque frumenti
finitimis civitatibus discripsit. Item Lisso ex Parthinisque et
omnibus castellis quod esset frumenti conquiri iussit. Id erat 5
perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera ac
montuosa ac plerumque frumento utuntur importato, tum quod
Pompeius haec providerat et superioribus diebus praedae loco
Parthinos habuerat frumentumque omne conquisitum spoliatis
effossisque eorum domibus per equites comportarat.

43. Quibus rebus cognitis Caesar consilium capit ex loci
natura. Erant enim circum castra Pompei permulti editi atque
asperi colles. Hos primum praesidiis tenuit castellaque ibi
communiit. Inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello 2
in castellum perducta munitione circumvallare Pompeium
instituit haec spectans, quod angusta re frumentaria utebatur
quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore
periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare
posset, simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque 3
eius ad rem gerendam inutilem efficeret, tertio, ut auctoritatem, 4
qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret,
cum fama per orbem terrarum percrebuisset illum a Caesare
obsideri neque audere proelio dimicare.

44. Pompeius neque a mari Dyrrachioque discedere vole-
bat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi
conlocaverat frumentumque exercitui navibus supportabat, neque
munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare
vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relin- 2
quebatur, ut extremam rationem belli sequens quam plurimos
colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret
Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret; idque
accidit. Castellis enim XXIIII effectis XV milia passuum in cir- 3

cuitu amplexus hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra
4 eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque
ut nostri perpetua munitione providebant [perducta ex castellis
in proxima castella], ne quo loco erumperent Pompeiani ac
nostros post tergum adorirentur, ita illi interiore spatio perpetuas
munitiones efficiebant, ne quem locum nostri intrare atque ipsos
5 a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod
et numero militum praestabant et interiora spatia minorem
circuitum habebant, quam quae erant loca Caesari capienda.
6 Quem etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non
constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat,
quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulne-
7 rabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes
fere milites aut ex coactis aut ex centonibus aut ex coriis
tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

45. In occupandis praesidiis magna vi uterque nitebatur:
Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret, Pompeius,
ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet, cre-
2 braque ob eam causam proelia fiebant. In his cum legio Caesaris
nona praesidium quoddam occupavisset et munire coepisset,
huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit
3 nostrosque opere prohibere coepit et, cum una ex parte prope
aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque
circumiectis, postea levis armaturae magna multitudine missa
tormentisque prolatis munitiones impediebat; neque erat facile
4 nostris uno tempore propugnare et munire. Caesar, cum suos
ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit et
5 loco excedere. Erat per declive receptus. Illi autem hoc acrius
instabant neque regredi nostros patiebantur, quod timore
6 adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore
glorians apud suos Pompeius dixisse: non recusare se, quin
nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento
legio Caesaris sese recepisset inde, quo temere esset progressa.

46. Caesar receptui suorum timens crates ad extremum
tumulum contra hostem proferri et adversas locari, intra has

mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci iussit locumque
in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis 2
funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent.
His rebus confectis legionem reduci iussit. Pompeiani hoc 3
insolentius atque audacius nostros premere et instare coeperunt
cratesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcen-
derent. Quod cum animadvertisset Caesar, veritus, ne non 4
reducti, sed deiecti viderentur maiusque detrimentum caperetur,
a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat,
cohortatus tuba signum dari atque in hostes impetum fieri
iussit. Milites legionis VIIII. subito conspirati pila coniecerunt 5
et ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu praecipites
Pompeianos egerunt et terga vertere coegerunt; quibus ad
recipiendum crates deiectae longuriique obiecti et institutae
fossae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis 6
habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V
omnino suorum amissis quietissime se receperunt pauloque citra
eum locum aliis comprehensis collibus munitiones perfe-
cerunt.

47. Erat nova et inusitata belli ratio cum tot castellorum
numero tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis
genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsi- 2
dere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes aut proelio
superatos aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum
ipsi numero equitum militumque praestarent; causa autem obsi- 3
dionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohiberent.
At tum integras atque incolumes copias Caesar inferiore militum
numero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent;
cotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, 4
quae commeatum supportarent, neque ullus flare ventus poterat,
quin aliqua ex parte secundum cursum haberent; ipse autem 5
consumptis omnibus longe lateque frumentis summis erat in
angustiis. Sed tamen haec singulari patientia milites ferebant.
Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania 6
perpessos labore et patientia maximum bellum confecisse,

meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo
etiam maiorem ad Avaricum maximarum se gentium victores
7 discessisse. Non illi hordeum cum daretur, non legumina recu-
sabant; pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia,
magno in honore habebant.

48. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant
in vallibus, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum
2 inopiam levabat. [Id ad similitudinem panis efficiebant.] Eius
erat magna copia. Ex hoc effectos panes, cum in conloquiis
Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant,
ut spem eorum minuerent.

49. Iamque frumenta maturescere incipiebant atque ipsa
spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam
2 confidebant; crebraeque voces militum in vigiliis conloquiisque
audiebantur prius se cortice ex arboribus victuros, quam
3 Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis
cognoscebant equos eorum tolerari, reliqua vero iumenta interisse;
uti autem ipsos valetudine non bona cum angustiis loci et odore
taetro ex multitudine cadaverum et cotidianis laboribus insuetos
4 operum, tum aquae summa inopia adfectos. Omnia enim flumina
atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut averterat
aut magnis operibus obstruxerat, atque ut erant loca montuosa
et asperae angustiae vallium, has sublicis in terram demissis
5 praesaepserat terramque adgesserat, ut aquam continerent. Ita
illi necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos fodere
cogebantur atque hunc laborem ad cotidiana opera addebant;
qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant longius et
6 celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus cum optima
valetudine summaque aquae copia utebatur, tum commeatus
omni genere praeter frumentum abundabat, ac sibi cotidie
melius succurrere tempus maioremque spem maturitate frumen-
torum proponi videbant.

50. In novo genere belli novae ab utrisque bellandi ratio-
nes reperiebantur. Illi, cum animadvertissent ex ignibus noctu
cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi uni-

versi in multitudinem sagittas coiciebant et se confestim ad
suos recipiebant. Quibus rebus nostri usu docti haec reperie- 2
bant remedia, ut alio loco ignes facerent . . . .

51. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris
praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus;
cuius adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero con- 2
spectum aut impetum nostrorum tulerunt, primisque deiectis
reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros,
ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existi- 3
mant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri.
Cuius consilium reprehendendum non videtur. Aliae enim sunt 4
legati partes atque imperatoris: alter omnia agere ad prae-
scriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla 5
[a Caesare in castris relictus] liberatis suis hoc fuit contentus
neque proelio decertare voluit, quae res tamen fortasse aliquem
reciperet casum, ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur.
Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem adferebat. 6
Nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant; si per 7
declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco
verebantur; neque multum ad solis occasum temporis supererat;
spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem deduxerant.
Ita necessario atque ex tempore capto consilio Pompeius 8
tumulum quendam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello,
ut telum tormento missum adigi non posset. Hoc consedit loco
atque eum communivit omnesque ibi copias continuit.

52. Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est;
nam plura castella Pompeius pariter distinendae manus causa
temptaverat, ne ex proximis praesidiis succurri posset. Uno 2
loco Volcacius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus
tribus atque eam loco depulit; altero Germani munitione nostra
egressi compluribus interfectis sese ad suos incolumes rece-
perunt.

53. Ita uno die VI proeliis factis, tribus ad Dyrrachium,
tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad
duo milia numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evo-

2 catos centurionesque complures (in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Asiam obtinuerat); signaque sunt militaria sex relata. Nostri non amplius xx omnibus sunt
3 proeliis desiderati. Sed in castello illo nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur, quattuorque ex VIII. cohorte centuriones
4 oculos amiserunt. Et cum laboris sui periculique testimonium adferre vellent, milia sagittarum circiter xxx in castellum coniecta Caesari numeraverunt, scutoque ad eum relato Scaevae
5 centurionis inventa sunt in eo foramina cxx. Quem Caesar, ut erat de se meritus et de re publica, donatum milibus cc pro contione laudavit atque ab octavis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit (eius enim opera castellum magna ex
6 parte conservatum esse constabat) cohortemque postea duplici stipendio, frumento, veste, cibariis militaribusque donis amplissime donavit.

54. Pompeius nocte magnis additis munitionibus reliquis
2 diebus turres exstruxit et in altitudinem pedum xv effectis operibus vineis eam partem castrorum obtexit et v intermissis diebus alteram noctem subnubilam nactus obstructis omnibus castrorum portis et ad impediendum obicibus adiectis tertia inita vigilia silentio exercitum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.

55 (56). Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompei legiones subiceret; tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne telum tormento adigi posset.
2 Pompeius autem, ut famam opinionemque hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo adactis protegi posset.

56 (55). Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis temptandam sibi Achaiam ac paulo longius progrediendum existimabat Caesar. Itaque eo Q. Calenum misit eique Sabinum et Cassium
2 cum cohortibus adiunxit. Quorum cognito adventu Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire

instituit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, 3
Orchomenum voluntate ipsarum civitatium recepit, non nullas
urbes per vim expugnavit; reliquas civitates circummissis legationibus amicitiae Caesaris conciliare studebat. In his rebus
fere erat Fufius occupatus.

57. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrachium gererentur
Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus
pristini instituti Caesar mittit ad eum A. Clodium, suum atque
illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum
in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat 2
litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: Sese
omnia de pace expertum nihil adhuc effecisse; hoc arbitrari
vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod
sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium
vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere 3
quae probasset exponere, sed etiam ex magna parte compellare
atque errantem regere posset; praeesse autem suo nomine
exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad coercendum
haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, 4
salutem imperii uni omnes acceptam relaturos. Haec ad eum 5
mandata Clodius refert ac primis diebus, ut videbatur, libenter
auditus reliquis ad conloquium non admittitur castigato Scipione
a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque
re sese ad Caesarem recepit.

58. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos
esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit
castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu 2
cognovit, paucis intermissis diebus rursus eum navibus ad se
intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut 3
foliis ex arboribus strictis et teneris harundinum radicibus
contusis equos alerent. Frumenta enim, quae fuerant intra
munitiones sata, consumpserant; cogebantur Corcyra atque ab 4
Acarnania longo interiecto navigationis spatio pabulum supportare, quodque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere atque

5 his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo
hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque desectae, sed
etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie
conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

59. Erant apud Caesarem in equitum numero Allobroges
II fratres, Roucillus et Egus, Adbucilli filii, qui principatum
in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines,
quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque
2 erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus
mandaverat atque eos extra ordinem in senatum legendos
curaverat agrosque in Gallia ex hostibus captos praemiaque
rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque ex egentibus
3 fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in
honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur; sed
freti amicitia Caesaris et stulta ac barbara arrogantia elati
despiciebant suos stipendiumque equitum fraudabant et praedam
4 omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi
Caesarem adierunt palamque de eorum iniuriis sunt questi et
ad cetera addiderunt falsum ab iis equitum numerum deferri,
quorum stipendium averterent.

60. Caesar neque tempus illud animadversionis esse existi-
mans et multa virtuti eorum concedens rem totam sustulit; illos
secreto castigavit, quod quaestui equites haberent, monuitque,
ut ex sua amicitia omnia exspectarent et ex praeteritis suis
2 officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offen-
sionem et contemptionem ad omnes attulit, idque ita esse cum
ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atque
3 animi conscientia intellegebant. Quo pudore adducti et fortasse
non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati discedere
ab nobis et novam temptare fortunam novasque amicitias ex-
4 periri constituerunt. Et cum paucis conlocuti clientibus suis,
quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt
praefectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea bello
confecto cognitum est, ut cum munere aliquo perfugisse ad
5 Pompeium viderentur; postquam id facinus difficilius visum est

neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, proinde ac si suis satis facere et fraudata restituere vellent, multis coemptis equis ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

61. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instructi liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant virique fortes habebantur et in honore apud Caesarem fuerant quodque novum id et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit atque ostentavit. Nam ante id tempus 2
nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, cum paene cotidie .. a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero [universi] in Epiro atque Aetolia conscripti milites earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi cognitis 3
omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum et spatiis locorum et custodiarum varia diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

62. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere atque aggerem iubet comportare. His paratis rebus 2
magnum numerum levis armaturae et sagittariorum aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuarias imponit et de media nocte cohortes LX ex maximis castris praesidiisque deductas ad eam partem munitionum ducit, quae pertinebat ad mare longissimeque a maximis castris Caesaris aberat. Eodem naves, quas 3
demonstravimus aggere et levis armaturae militibus completas quasque ad Dyrrachium naves longas habebat mittit et, quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Caesar Lentulum 4
Marcellinum quaestorem cum legione VIIII. positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem submiserat.

63. Erat eo loco fossa pedum XV et vallus contra hostem in altitudinem pedum X, tantundemque eius valli agger in

2 latitudinem patebat; ab eo intermisso spatio pedum DC alter
conversus in contrariam partem erat vallus humiliore paulo
3 munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne navi-
bus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut,
4 si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. Sed operum
magnitudo et continens omnium dierum labor, quod milia
passuum in circuitu XVII munitione erat complexus, perficiendi
5 spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum,
qui has duas munitiones coniungeret, nondum perfecerat. Quae
res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnum-
6 que nostris attulit incommodum. Nam ut ad mare II cohortes
nonae legionis excubitum accessere, subito prima luce [Pompeiani
exercitus adventus exstitit] simul navibus circumvecti milites
in exteriorem vallum tela iaciebant fossasque aggere complebant,
et legionarii interioris munitionis defensores scalis admotis adgre-
diebantur et tormentis telisque cuiusque generis terrebant, magna-
7 que multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur.
Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum,
8 viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque cum omni-
bus rebus nostri premerentur atque aegre resisterent, animadversum
est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque
inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, Pompeiani
navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt atque ex
utraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.

64. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus cohortes . . subsidio
nostris laborantibus submittit ex castris; quae fugientes con-
spicatae neque illos suo adventu confirmare potuerunt neque
2 ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque adducebatur
subsidio, id correptum timore fugientium terrorem et periculum
3 augebat; hominum enim multitudine receptus impediebatur. In
eo proelio cum gravi vulnere esset adfectus aquilifer et a viribus
deficeretur, conspicatus equites nostros 'Hanc ego', inquit, 'et
vivus multos per annos magna diligentia defendi et nunc moriens
4 eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod
ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus

admittatur, incolumemque ad eum deferte’. Hoc casu aquila conservatur omnibus primae cohortis centurionibus interfectis praeter principem priorem.

65. Iamque Pompeiani magna cum caede nostrorum castris Marcellini adpropinquabant non mediocri terrore inlato reliquis
cohortibus et M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum 2
tenebat, ea re nuntiata cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compressit
nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque 3
multo post Caesar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus
ex praesidiis eodem venit. Qui cognito detrimento cum animad- 4
vertisset Pompeium extra munitiones egressum castra secundum mare munire, ut libere pabulari posset nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium muniri iussit.

66. Qua perfecta munitione animadversum est ab speculatoribus Caesaris cohortes quasdam, quod instar legionis videretur,
esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum hic situs 2
erat. Superioribus diebus nona Caesaris legio, cum se obiecisse Pompeianis copiis atque opere eas, ut demonstravimus, cir-
cummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam quandam 3
contingebant neque longius a mari passibus CCC aberant. Post 4
mutato consilio quibusdam de causis Caesar paulo ultra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus eadem haec Pompeius occupaverat et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo maiorem adiecerat munitionem.
Ita minora castra inclusa maioribus castelli atque arcis locum 5
obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad 6
flumen perduxerat circiter passuum CCCC, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo
loco excesserat. Ita complures dies inania manserant castra; 7
munitiones quidem omnes integrae erant.

67. Eo signa legionis lata speculatores Caesari renuntiarunt.
Hoc idem visum ex superioribus quidam castellis confir-
2 maverunt. Is locus aberat a novis Pompei castris circiter pas-
sus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere
posse et cupiens eius diei detrimentum sarcire reliquit in opere
3 cohortes duas, quae speciem munientium praeberent; ipse diverso
itinere quam potuit occultissime reliquas cohortes numero XXXIII,
in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus deminuto-
que militum numero, ad legionem Pompei castraque minora
4 duplici acie eduxit. Neque eum primo opinio fefellit. Nam et
pervenit, prius quam Pompeius sentire posset et tametsi erant
munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat
5 ipse, celeriter adgressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat
obiectus portae ericius. Hic paulisper est pugnatum, cum in-
rumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime
T. Puleione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii de-
6 monstravimus, eo loco propugnante. Sed tamen nostri virtute
vicerunt excisoque ericio primum in maiora castra, post etiam in
castellum, quod erat inclusum maioribus castris, inruperunt, quo
pulsa legio sese receperat, et non nullos ibi repugnantes inter-
fecerunt.

68. Sed fortuna, quae plurimum potest cum in reliquis
rebus tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum
2 commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem enim, quam
pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri
Caesaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutae, cum portam
quaererent castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur.
3 Quod cum esset animadversum coniunctam eam esse flumini,
prorutis munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisque
noster equitatus eas cohortes est secutus.

69. Interim Pompeius hac satis longa interiecta mora et
re nuntiata V legiones ab opere deductas subsidio suis duxit,
eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus adpropinquabat
et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur,
2 omniaque sunt subito mutata. Pompeiana legio celeris spe sub-
sidii confirmata ab decumana porta resistere conabatur atque

ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod an-
gusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens initium
fugae faciebat; dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, 3
terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur,
ea parte, quam proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne
in angustias inciderent, ex x pedum munitione se in fossas
praecipitabant, primisque oppressis reliqui per horum corpora
salutem sibi atque exitum pariebant; sinistro cornu milites, cum 4
ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne
angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent,
eodem, quo venerant, itinere receptu usi sibi consulebant:
omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum . . .
Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet,
alii dimissis equis eundem cursum conficerent, alii [ex] metu
etiam signa dimitterent neque quisquam omnino consisteret.

70. His tantis malis haec subsidia succurrebant, quo minus
omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo,
quod haec praeter spem acciderant eius, qui paulo ante ex
castris fugientes suos conspexerat, munitionibus adpropinquare
aliquamdiu non audebat, equitesque eius angustiis atque his a
Caesaris militibus occupatis ad insequendum tardabantur. Ita 2
parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt.
Munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam
castris Pompei prope iam exploratam Caesaris victoriam inter-
pellaverunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris
salutem attulit.

71. Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites
dcccclx et equites cc, in his T. Tuticanum Gallum, senatoris fili-
um, notos equites Romanos C. Fleginatem Placentia, A. Granium
Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum . ., cen-
turiones xxxii; sed horum omnium pars magna in fossis 2
munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore
ac fuga sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria
amissa xxxii. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. Hoc 3
nomen obtinuit atque ita se postea salutari passus est, sed

neque in litteris adscribere est solitus neque in fascibus insignia
4 laureae praetulit. At Labienus, cum ab eo impetravisset, ut sibi
captivos tradi iuberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones
appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne
veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

72. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi
2 viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias praeoccupatis castris et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscisum in duas partes
exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non posset, causas
3 calamitatis fuisse cogitabant. Non ad haec addebant non [ex] concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibique ipsos multitudine
atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste
4 accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur,
quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis vel terroris
repentini vel obiectae religionis magna detrimenta intulissent,
quotiens vel ducis vitio vel culpa tribuni in exercitu esset
offensum; sed proinde ac si virtute vicissent neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac
litteris victoriam eius diei concelebrabant.

73. Caesar ab superioribus consiliis depulsus omnem sibi
commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore
praesidiis omnibus deductis et oppugnatione dimissa coactoque
2 in unum locum exercitu contionem apud milites habuit hortatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter ferrent, neve his rebus
terrerentur multisque secundis proeliis unum adversum et id
3 mediocre opponerent. Habendam fortunae gratiam, quod Italiam
sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus pacavissent, quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent; denique recordari debere, qua felicitate inter
medias hostium classes oppletis non solum portibus, sed etiam
4 litoribus omnes incolumes essent transportati. Si non omnia

caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam. Quod
esset acceptum detrimenti, cuiusvis potius quam suae culpae de-
bere tribui. Locum se aequum ad dimicandum dedisse, potitum 5
se esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes. Sed
sive ipsorum perturbatio sive error aliquis sive etiam fortuna
partam iam praesentemque victoriam interpellavisset, dandam
omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur;
quod si esset factum, futurum, ut detrimentum in bonum verteret, 6
uti ad Gergoviam accidisset [atque ei, qui ante dimicare
timuissent, ultro se proelio offerrent].

74. Hac habita contione non nullos signiferos ignominia
notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit 2
ex incommodo dolor tantumque studium infamiae sarciendae, ut
nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret et sibi
quisque etiam poenae loco graviores imponeret labores simulque
omnes arderent cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordi-
nis non nulli ratione permoti manendum eo loco et rem proelio
committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis mili- 3
tibus perterritis confidebat spatiumque interponendum ad re-
creandos animos putabat et relictis munitionibus magnopere rei
frumentariae timebat.

75. Itaque nulla interposita mora, sauciorum modo et ae-
grorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte
ex castris Apolloniam praemisit ac conquiescere ante iter con-
fectum vetuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis 2
rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia
compluribus portis eductas eodem itinere praemisit parvoque
spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur et quam
serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit statimque
egressus et novissimum agmen consecutus celeriter ex conspectu
castrorum discessit. Neque vero Pompeius cognito consilio eius 3
moram ullam ad insequendum intulit, sed eodem spectans, si
in itinere impeditos ac perterritos deprehendere posset, exercitum
e castris eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen
demorandum, neque consequi potuit, quod multum expedito

4 itinere antecesserat Caesar. Sed cum ventum esset ad flumen
Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus no-
5 vissimos proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit
expeditosque antesignanos admiscuit cccc; qui tantum profecerunt,
ut equestri proelio commisso pellerent omnes compluresque inter-
ficerent ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

76. Confecto iusto itinere eius diei [quod proposuerat] Cae-
sar traductoque exercitu flumen Genusum veteribus suis in ca-
stris contra Asparagium consedit militesque omnes intra vallum
castrorum continuit equitatumque per causam pabulandi emis-
2 sum confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Si-
mili ratione Pompeius confecto eius diei itinere in suis veteribus
castris ad Asparagium consedit. Eius milites, quod ab opere in-
tegris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique causa
longius progrediebantur, alii, quod subito consilium profectionis
ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta,
ad haec repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum
3 depositis in contubernio armis vallum relinquebant. Quibus ad
sequendum impeditis, quod fore providerat, Caesar meridiano
fere tempore signo profectionis dato exercitum educit duplica-
toque eius diei itinere VIII milia passuum ex eo loco procedit;
quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

77. Postero die Caesar similiter praemissis prima nocte
impedimentis de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua esset
imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu
2 subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum
est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus
3 nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora
inlata et reliquorum dierum frustra labore suscepto cum se
magnis itineribus extenderet et praegressos consequi cuperet,
quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi consilium
capiendum existimavit.

78. Caesari ad saucios deponendos, stipendium exercitui
dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum
2 necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis

tribuit, quantum erat properanti necesse; timens Domitio, ne
adventu Pompei praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et
studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationi- 3
bus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum
illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrachii comparaverat,
frumento ac commeatu, abstractum pari condicione belli secum
decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum 4
Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloni-
am Oricumque oppugnare et se omni maritima ora excludere co-
naretur, obsesso Scipione necessario illum suis auxilium ferre
cogeret. Itaque praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Caesar 5
scripsit et, quid fieri vellet, ostendit praesidioque Apolloniae
cohortibus IIII, Lissi una, III Orici relictis quique erant ex
vulneribus aegri depositis per Epirum atque Athamaniam iter
facere coepit. Pompeius quoque de Caesaris consilio coniectura 6
iudicans ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar
iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima
Oriciaque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia
exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

79. His de causis uterque eorum celeritati studebat, et
suis ut esset auxilio et ad opprimendos adversarios ne occasioni
temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia a derecto itinere 2
averterat; Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum
habebat. Accessit etiam ex improviso aliud incommodum, quod 3
Domitius, cum dies complures castris Scipionis castra conlata
habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracliam
[Senticam, quae est subiecta Candaviae,] iter fecerat, ut ipsa
fortuna illum obicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus
Caesar ignorabat. Simul a Pompeio litteris per omnes provincias 4
civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrachium facto latius
inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebruerat:
pulsum fugere Caesarem paene omnibus copiis amissis. Haec
itinera infesta reddiderat, haec civitates non nullas ab eius
amicitia avertebat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi 5
itineribus a Caesare ad Domitium et a Domitio ad Caesarem

6 nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roucilli atque Egi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati cuncta, ut erant acta, exposuerunt et Caesaris profectionem, ad-
7 ventum Pompei docuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IIII horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit et ad Aeginium, quod est oppidum obiectum Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

80. Coniuncto exercitu Caesar Gomphos pervenit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro; quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, praesidiumque ab eo militum pe-
2 tierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus,
3 de proelio Dyrrachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, cum se victoriae Pompei comitem esse mallet quam socium Caesaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit portasque praecludit et ad Scipionem Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur; longinquam oppugnationem sustinere
4 non posse. Scipio discessu exercituum ab Dyrrachio cognito Larisam legiones adduxerat; Pompeius nondum Thessaliae adpropinquabat. Caesar castris munitis scalas musculosque ad
5 repentinam oppugnationem fieri et crates parari iussit. Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam potiri oppido pleno atque opulento, simul reliquis civitatibus huius urbis exemplo inferri terrorem et id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent.
6 Itaque usus singulari militum studio eodem, quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare adgressus ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit sic, ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

81. Metropolitae primo eodem usi consilio isdem permoti

rumoribus portas clauserunt murosque armatis compleverunt;
sed postea casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos
Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt.
Quibus diligentissime conservatis, conlata fortuna Metropolitum 2
cum casu Gomphensium, nulla Thessaliae fuit civitas praeter
Larisaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin
Caesari pareret atque imperata faceret. Ille idoneum locum in 3
agris nactus, qua prope iam matura erant frumenta, ibi ad-
ventum exspectare Pompei eoque omnem belli rationem conferre
constituit.

82. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit
contionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias, Sci-
pionis milites cohortatur, ut parta iam victoria praedae ac prae-
miorum velint esse participes, receptisque omnibus in una castra
legionibus suum cum Scipione honorem partitur classicumque
apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis 2
copiis Pompei duobusque magnis exercitibus coniunctis pristina
omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur adeo, ut,
quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam vi-
deretur, et si quando quid Pompeius tardius aut consideratius 3
faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et
consulares praetoriosque servorum habere numero dicerent.
Iamque inter se palam de praeturis ac de sacerdotiis contende- 4
bant in annosque consulatum definiebant, alii domos bonaque
eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant; magnaque inter 5
eos in consilio fuit controversia, oporteretne Lucilii Hirri, quod
is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praeto-
riis absentis rationem haberi, cum eius necessarii fidem implora-
rent Pompei, praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per
eius auctoritatem deceptus videretur, reliqui, in labore pari ac
periculo ne unus omnes antecederet, recusarent.

83. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio Spinther-
que Lentulus cotidianis contentionibus ad gravissimas verborum
contumelias palam descenderunt, cum Lentulus aetatis honorem
ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret,

2 Scipio adfinitate Pompei confideret. Postulavit etiam L. Afranium
proditionis exercitus Acutius Rufus apud Pompeium [quod gestum
3 in Hispania diceret]. Et L. Domitius in consilio dixit placere
sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui
ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent,
sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique
intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari
4 praestitissent: unam fore tabellam, qua liberandos omni periculo
censerent; alteram, qua capitis damnarent; tertiam, qua pecunia
5 multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis aut de praemiis pecuniae aut de persequendis inimicitiis agebant neque quibus rationibus superare possent, sed quem ad modum uti victoria deberent cogitabant.

84. Re frumentaria praeparata confirmatisque militibus et satis longo spatio temporis a Dyrrachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, temptandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis
2 ad dimicandum haberet. Itaque exercitum ex castris eduxit aciemque instruxit, primo suis locis pauloque a castris Pompei longius, continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subiceret. Quae res in dies
3 confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adulescentes atque expeditos ex antesignanis electis ad pernicitatem armis inter equites proeliari iuberet, qui cotidiana consuetudine usum quoque eius generis
4 proeliorum perceperant. His erat rebus effectum, ut equitum mille etiam apertioribus locis septem milium Pompeianorum impetum, cum esset usus, sustinere auderent neque magnopere
5 eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

85. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut videbatur, exspectans,

si iniquis locis Caesar se subiceret. Caesar nulla ratione ad 2
pugnam elici posse Pompeium existimans hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus, haec spectans, ut movendis castris pluribusque adeundis locis commodiore re frumentaria uteretur, simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur et insolitum ad laborem Pompei exercitum cotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato taber- 3
naculisque detensis animum adversum est paulo ante extra cotidianam consuetudinem longius a vallo esse aciem Pompei progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tum 4
Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, ‘Differendum est’, inquit, ‘iter in praesentia nobis et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus. Animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus’, confestimque expeditas copias educit.

86. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioris diei dixerat, prius quam concurrerent acies, fore, uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent pleri- 2
que admirati, ‘Scio me’, inquit, ‘paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo ad proelium prodeatis. Persuasi equitibus nostris (idque mihi se facturos 3
confirmaverunt), ut, cum propius esset accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto adgrederentur et circumventa a tergo acie prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum et paene 4
sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus’. Simul denuntiavit, ut essent animo 5
parati in posterum et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe rogitavissent, ne suam neu reliquorum opinionem fallerent.

87. Hunc Labienus excepit et, cum Caesaris copias despiceret, Pompei consilium summis laudibus efferret, ‘Noli’, inquit, 2
‘existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui proeliis neque temere in-

3 cognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus super-
est; magna pars deperiit, (quod accidere tot proeliis fuit necesse,)
multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi domum
4 discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non audistis
ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse
5 Brundisii factas? Hae copiae, quas videtis, ex dilectibus horum
annorum in citeriore Gallia sunt refectae, et plerique sunt ex
coloniis Transpadanis. Ac tamen quod fuit roboris duobus
6 proeliis Dyrrachinis interiit. Haec cum dixisset, iuravit se nisi
victorem in castra non reversurum reliquosque, ut idem facerent,
hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem iuravit; nec vero ex
7 reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec cum facta
essent in consilio, magna spe et laetitia omnium discessum est;
ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re tanta et a
tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

88. Caesar, cum Pompei castris adpropinquasset, ad hunc
modum aciem eius instructam animum advertit. Erant in sinistro
cornu legiones duae traditae a Caesare initio dissensionis ex se-
natus consulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur.
In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legio-
2 nibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus
Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu
3 erant conlocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat.
Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat numerumque
4 cohortium cx expleverat. Haec erant milia XLV, evocatorum
circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad
eum convenerant; quae tota acie dispertierat. Reliquas cohortes
5 VII castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum
cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob
causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes
sinistro cornu adiecerat.

89. Caesar superius institutum servans x. legionem in dextro
cornu, nonam in sinistro conlocaverat, tametsi erat Dyrrachinis
proeliis vehementer attenuata, et huic sic adiunxerat octavam,
ut paene unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri prae-

sidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, 2
quae summa erat milium XXII; cohortes VII castris praesidio reliquerat.
Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediae aciei
Cn. Domitium praeposuerat. Ipse contra Pompeium constitit.
Simul iis rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne 3
a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter
ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam
instituit equitatuique opposuit et, quid fieri vellet, ostendit monuitque
eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare.
Simul tertiae aciei [totique exercitui] imperavit, ne iniussu suo 4
concurreret; se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

90. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur
suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, imprimis
commemoravit: Testibus se militibus uti posse, quanto studio 2
pacem petisset, quae per Vatinium in conloquiis, quae per A.
Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum
Libone de mittendis legatis contendisset. Neque se umquam 3
abuti militum sanguine neque rem publicam alterutro exercitu
privare voluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus et 4
studio pugnae ardentibus tuba signum dedit.

91. Erat C. Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui
superiore anno apud eum primum pilum in legione X. duxerat,
vir singulari virtute. Hic signo dato ‘Sequimini me’, inquit,
‘manipulares mei qui fuistis et vestro imperatori quam consuevistis
operam date. Unum hoc proelium superest; quo 2
confecto et ille suam dignitatem et nos nostram libertatem
recuperabimus’. Simul respiciens Caesarem ‘Faciam’, inquit, ‘hodie, 3
imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas’. Haec cum
dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum electi
milites circiter CXX voluntarii [eiusdem centuriae] sunt prosecuti.

92. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis
esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis
praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent neve se loco
moverent aciemque eius distrahi paterentur; idque admonitu 2
C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus incursus visque militum

infringeretur aciesque distenderetur atque in suis ordinibus dis-
positi dispersos adorirentur; leviusque casura pila sperabat in
loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent;
simul fore, ut duplicato cursu Caesaris milites exanimarentur
3 et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione
factum a Pompeio videtur, propterea quod est quaedam animi
incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio
pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores
debent; neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique
concinerent clamoremque universi tollerent; quibus rebus et
hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

93. Sed nostri milites signo dato cum infestis pilis procu-
currissent atque animum advertissent non concurri a Pompeianis,
usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum
represserunt et ad medium fere spatium constiterunt, ne con-
sumptis viribus adpropinquarent, parvoque intermisso temporis
spatio ac rursus renovato cursu pila miserunt celeriterque, ut
2 erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero
Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt
et impetum legionum tulerunt et ordines suos servarunt pilisque
3 missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro
Pompei cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt om-
nisque multitudo sagittariorum se profudit. Quorum impetum
noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit, equites-
que Pompei hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque
4 nosiram a latere aperto circumire coeperunt. Quod ubi Caesar
animum advertit, quartae aciei, quam instituerat, cohortibus
5 dedit signum. Illae celeriter procucurrerunt infestisque signis
tanta vi in Pompei equites impetum fecerunt, ut eorum nemo
consisteret omnesque conversi non solum loco cederent, sed pro-
tinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis
omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine praesidio
6 interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu pugnan-
tibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis circumierunt
eosque a tergo sunt adortae.

94. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita 2
cum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt atque universi terga verterunt. [Neque vero Caesarem fefellit, quin ab 3
iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie conlocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab 4
isdem factae caedes sagittariorum ac funditorum, ab isdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita atque initium fugae factum.] Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit atque 5
eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis diffisus acie excessit protinusque se in castra equo contulit et iis centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam 6
posuerat, clare, ut milites exaudirent, 'Tuemini', inquit, 'castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia confirmo'. Haec cum 7
dixisset, se in praetorium contulit, summae rei diffidens et tamen eventum exspectans.

95. Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis nullum spatium perterritis dari oportere existimans milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur castraque oppugnarent. Qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta,) tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie 2
defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui ex acie refugerant milites, et animo perterriti 3
et lassitudine confecti, dimissis plerique armis signisque militaribus magis de reliqua fuga quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius qui in vallo constiterant multitudinem 4
telorum sustinere potuerunt, sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes ducibus usi centurionibus tribunisque militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

96. In castris Pompei videre licuit trichilas structas, magnum

argenti pondus expositum, recentibus caespitibus tabernacula
constrata, L. etiam Lentuli et non nullorum tabernacula protecta
hedera multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae
fiduciam designarent, ut facile existimari posset nihil eos de
eventu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent vo-
2 luptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris
luxuriem obiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum
3 defuissent. Pompeius, cum iam intra vallum nostri versarentur,
equum nactus detractis insignibus imperatoriis decumana porta
se ex castris eiecit protinusque equo citato Larisam contendit.
4 Neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga
nactus nocturno itinere non intermisso comitatu equitum xxx
ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit, saepe, ut
dicebatur, querens tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo
genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto
paene proditus videretur.

97. Caesar castris potitus a militibus contendit, ne in prae-
2 da occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua
re impetrata montem opere circummunire instituit. Pompeiani,
quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco relicto monte universi
3 iugis iis Larisam versus se recipere coeperunt. Qua re animad-
versa Caesar copias suas divisit partemque legionum in castris
Pompei remanere iussit, partem in sua castra remisit, IIII secum
legiones duxit commodioreque itinere Pompeianis occurrere
4 coepit et progressus milia passuum VI aciem instruxit. Qua re
animadversa Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc
montem flumen subluebat. Caesar milites cohortatus, etsi totius
diei continenti labore erant confecti noxque iam suberat, tamen
munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani
5 possent. Quo perfecto opere illi de deditione missis legatis agere
coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis coniunxerant,
nocte fuga salutem petiverunt.

98. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte consede-
rant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma
2 proicere iussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt passisque

palmis proiecti ad terram flentes ab eo salutem petiverunt, con-
solatus consurgere iussit et pauca apud eos de lenitate sua locu-
tus, quo minore essent timore, omnes conservavit militibusque
suis commendavit, ne qui eorum violaretur neu quid sui deside-
rarent. Hac adhibita diligentia ex castris sibi legiones alias 3
occurrere et eas, quas secum duxerat, in vicem requiescere atque
in castra reverti iussit eodemque die Larisam pervenit.

99. In eo proelio non amplius ducentos milites desideravit,
sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est
etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra
fecimus, gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, 2
quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Caesar
existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse
optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu 3
circiter milia xv cecidisse videbantur, sed in deditionem venerunt
amplius milia xxiiii, (namque etiam cohortes, quae praesidio in
castellis fuerant, sese Sullae dediderunt,) multi praeterea in
finitimas civitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad 4
Caesarem sunt relata clxxx et aquilae viiii. L. Domitius ex
castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent,
ab equitibus est interfectus.

100. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium
venit eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravi-
mus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Va- 2
tinius, qui Brundisii praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit
naves Laelianas atque ex his longius productam unam quinque-
remem et minores duas in angustiis portus cepit itemque per
equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Lae- 3
lius tempore anni commodiore usus ad navigandum onerariis
navibus Corcyra Dyrrachioque aquam suis supportabat neque a
proposito deterrebatur, neque ante proelium in Thessalia factum 4
cognitum aut ignominia amissarum navium aut necessariarum
rerum inopia ex portu insulaque expelli potuit.

101. Isdem fere temporibus C. Cassius cum classe Syrorum
et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit, et cum esset Caesaris

classis divisa in duas partes, dimidiae parti praeesset P. Sulpicius
praetor ad Vibonem [ad fretum], dimidiae M. Pomponius ad
Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam
2 Pomponius de eius adventu cognosceret, perturbatumque eum
nactus, nullis custodiis neque ordinibus certis, magno vento et
secundo completas onerarias naves taeda et pice et stuppa
reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam
classem immisit atque omnes naves incendit xxxv, e quibus
3 erant xx constratae. Tantusque eo facto timor incessit, ut, cum
esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur, et nisi
eo ipso tempore quidam nuntii de Caesaris victoria per dispositos
equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, uti
4 amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis oppidum est de-
fensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est
5 Vibonem adplicatisque nostris ad terram navibus [propter
eundem timorem] pari atque antea ratione secundum nactus
ventum onerarias naves [circiter xl] praeparatas ad incendium
immisit, et flamma ab utroque cornu comprensa naves sunt
6 combustae quinque. Cumque ignis magnitudine venti latius
serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti prae-
sidio navibus ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt,
sed sua sponte naves conscenderunt et a terra solverunt impetu-
que facto in Cassianam classem quinqueremes duas, in quarum
altera erat Cassius, ceperunt — sed Cassius exceptus scapha
7 refugit —; praeterea duae sunt depressae triremes. Neque multo
post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis
fides fieret; nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Caesaris
arbitrabantur. Quibus rebus cognitis ex his locis Cassius cum
classe discessit.

102. Caesar omnibus rebus relictis persequendum sibi
Pompeium existimavit, quascumque in partes se ex fuga rece-
pisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare
posset; et quantumcumque itineris equitatu conficere poterat,
cotidie progrediebatur legionemque unam minoribus itineribus
2 subsequi iussit. Erat edictum Pompei nomine Amphipoli propo-

situm, uti omnes eius provinciae iuniores, Graeci civesque Romani,
iurandi causa convenirent. Sed utrum avertendae suspicionis causa 3
Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae
consilium occultaret, an ut novis dilectibus, si nemo premeret,
Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad 4
ancoram unam noctem constitit et vocatis ad se Amphipoli
hospitibus et pecunia ad necessarios sumptus conrogata, cognito
Caesaris adventu ex eo loco discessit et Mytilenas paucis diebus
venit. Biduum tempestate retentus navibus[que] aliis additis actuariis 5
in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit consensu 6
omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic nego-
tiarentur, arma capta esse excludendi sui causa nuntiosque
dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse
dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum
capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore 7
anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari ac non nullis aliis
acciderat Rhodi; qui cum ex fuga Pompeium sequerentur atque
in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant missisque
ad eos nuntiis, ex his locis discederent, contra voluntatem suam
naves solverant. Iamque de Caesaris adventu fama ad civitates 8
perferebatur.

103. Quibus cognitis rebus Pompeius deposito adeundae
Syriae consilio pecunia a societatibus sublata et a quibusdam
privatis sumpta et aeris magno pondere ad militarem usum in
naves imposito duobusque milibus hominum armatis, quos partim
ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat,
quos ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimarat, Pelusium
pervenit. Ibi casu rex erat Ptolomaeus, puer aetate, magnis 2
copiis cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis ante
mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat;
castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius castris distabant.
Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris 3
Alexandriam reciperetur atque illius opibus in calamitate tegeretur.
Sed qui ab eo missi erant confecto legationis officio liberius 4
cum militibus regis conloqui coeperunt eosque hortari, ut suum

officium Pompeio praestarent neve eius fortunam despicerent.
5 In hoc erant numero complures Pompei milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat belloque confecto apud Ptolomaeum, patrem pueri, reliquerat.

104. His tum cognitis rebus amici regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exercitu regio, ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet, sive despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque ad
2 regem venire iusserunt; ipsi clam consilio inito Achillam, praefectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium,
3 tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in custodia necatur.

105. Caesar, cum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianae eiusque rei causa senatores omnes ex provincia evocavisse, ut his testibus in summa pecuniae uteretur, sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar
2 auxilium tulit. . . . . Item constabat Elide in templo Minervae repetitis atque numeratis diebus, quo die proelium secundum Caesar fecisset, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam conlocatum esset et ante ad simulacrum Minervae spectavisset,
3 ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem
4 Ptolomaide accidit, Pergamique in occultis ac reconditis templi locis, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci
5 ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos dies inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.